

de tuinstad
is dood, **leve**
de tuinstad!

Herstructurering
als culturele
ontwerpopgave

de tuinstad is dood, **leve de tuinstad!**

de tuinstad is dood, **leve de tuinstad!**

Herstructurering als culturele ontwerpopgave

Samenstelling: Bas Liesker, Jurgen van der Ploeg en Renée Schoonbeek
Met medewerking van: Ruud Brouwers, Tom Bullens en Irene Edzes

Dit boek is het resultaat van de STAWON studie 2003:

De tuinstad is dood, leve de tuinstad!

Startpunt van de studie was een inspiratiebundel met achtergrondinformatie over de te onderzoeken wijken: Klein Driene in Hengelo, Broersveld in Nijmegen en Poptahof in Delft. In april 2003 hebben de deelnemers een werkbezoek gebracht aan de wijken, waar verschillende partijen de context hebben geschetst. In mei 2003 is het ontwerpatelier gestart. Ongeveer op de helft van het onderzoek hebben de teams een tussenpresentatie gegeven. Elk team heeft zijn ideeën samengevat in de vorm van drie panelen en een werkmaquette. In september 2003 zijn de ontwerpen besproken met vertegenwoordigers van bestuurlijk en maatschappelijk betrokken partijen. De resultaten van al die inspanningen zijn weergegeven in het hoofdstuk 'Onderzoek'. De ideeën en ontwerpen zijn gegroepeerd per wijk. Daaraan vooraf gaat het hoofdstuk 'Opgave' waar in het kort de context van de studie wordt geschetst. In het laatste hoofdstuk 'Beschouwing' laten een aantal deskundigen hun licht schijnen over de resultaten van deze tuinstadstudie. Het eerste hoofdstuk 'De naoorlogse stad: kaal en bekrompen' is een samenvatting van de resultaten van het onderzoek. De gegevens over de initiatiefnemers van de studie, de samenstelling van de ontwerpteams, de coaches die de teams hebben bijgestaan en de inleiders tijdens bijeenkomsten staan achterin.

INHOUD

INTRODUCTIE	12
De naoorlogse stad: kaal en bekrompen?	
01. OPGAVE	17
02. ONDERZOEK	23
Poptahof in Delft	24
Klein Driene in Hengelo	68
Broersveld in Nijmegen	104
03. BESCHOUWING	141
De strategische rol van de architect	142
Gedachten rond de uitwerking	148
Vernieuwing en verdichting in cijfers	150
Kwantitatieve analyse	152
Verantwoording	159
STAWON	160
Deelnemers studie	161
CV's	162
Colofon	166

de naoorlogse stad: kaal en bekrompen?

Veel, snel en goedkoop bouwen was vlak na de Tweede Wereldoorlog het motto. Dat is goed gelukt: de ruime, groene wijken, gebouwd tussen 1945 en 1970, werden hoog gewaardeerd. Maar de nadruk op kwantiteit ging ten koste van kwaliteit en dat breekt de tuinsteden nu op. Vernieuwing is noodzakelijk, want de woningen voldoen niet meer aan de veranderende woonwensen. De idealen licht, lucht en ruimte hebben ondertussen niets aan kracht ingeboet. Door hun groene stedelijkheid onderscheiden de wijken zich van het centrum van de stad en van de Vinex-wijken. Uitgangspunt van de STAWON tuinstadstudie 2003, *De tuinstad is dood, LEVE de tuinstad!* is de kwaliteit van de oorspronkelijke ontwerpidealen. Het herstructureren van de naoorlogse stad wordt opgevat als een hedendaagse, culturele ontwerpogave. Door middel van ontwerpend onderzoek laten de initiatiefnemers zien welke rol het ontwerp en de ontwerper spelen in de vernieuwing. Ze reiken gereedschap aan voor een doeltreffende aanpak van het naoorlogse. Negen multidisciplinaire teams van architecten, stedenbouwers en landschapsarchitecten geven hun visie op Klein Driene in Hengelo, Broersveld in Nijmegen en Poptahof in Delft. Zij zien vooral kansen.

Ontwerpers geven glans aan transformatie

Uit de hoeveelheid en de kwaliteit van het materiaal dat de tuinstadstudie heeft opgeleverd, blijkt dat ontwerpers een toegevoegde waarde hebben bij het ontwikkelen van vernieuwingsstrategieën voor de naoorlogse wijken. Door hun onafhankelijke opstelling durven ontwerpers kritisch te zijn en laten ze

zich niet leiden door behoudzucht. Ontwerpers brengen inventiviteit, vindingrijkheid en verbeeldingskracht in het proces. Dat blijkt uit de grote verscheidenheid aan uitkomsten van de studie, ondanks de afbakening en inperking van de opdracht en de grote hoeveelheid beeldmateriaal. Ontwerpers leveren een belangrijke bijdrage in de voorfase van het planproces, doordat ze verschillende rollen vervullen, van verbeelder tot sparringpartner. Ze hebben het vermogen om een betekenisvolle interpretatie te formuleren van de opgave in de tuinsteden. Ze leveren een belangrijke bijdrage door de gebieden in kaart te brengen en de inspiratiebronnen, perspectieven en ontwikkelingskansen te benoemen. Uit de verschillende manieren om de vernieuwing aan te pakken en het brede scala aan ontwerp oplossingen blijkt dat ontwerpers glans kunnen geven aan de transformatie van een groot deel van Nederland.

Strategische mogelijkheden

Ontwerpers hebben een groot strategisch vermogen. Het blikveld van de partijen die betrokken zijn bij de vernieuwing wordt verbreed doordat de ontwerpers nieuwe en onverwachte strategische mogelijkheden schetsen. Een greep uit de uiteenlopende oplossingsrichtingen: voor Klein Driene in Hengelo heeft een team ingrepen geschetst om meer differentiatie te bereiken die zijn afgeleid uit de historische gelaagdheid van de wijk. Maar er is ook een nieuwe interpretatie van de tuinstad genoemd waarin de openbare ruimte als park wordt opgevat. En er is een nieuwe taal ontwikkeld voor het stempel, als variatie op dat thema in de architectuur.

Voor Broersveld in Nijmegen kiest een team voor de radicaal cultuurhistorische richting, waarbinnen verdichting en verdunning mogelijk blijven. Een andere aanpak is de structuur van de wijk aanpassen om de parkeerproblemen op te lossen. Een derde strategie is op het niveau van de bebouwing zoeken naar oplossingen voor het parkeren en meer differentiatie in het woningaanbod. Binnen de strategie van het masterplan voor Poptahof in Delft is een breed scala aan ontwerpingrepen genoemd, na een creatieve stormloop die radicaal tactische voorstellen opleverde met een strategische lading. Het naar binnen gekeerde karakter van de wijk en de centrale ligging leiden tot verschillende mogelijkheden: van een mengsel van verdichten en open maken tot het creëren van een nieuwe wereld, van het verdedigen van de open structuur tot een *splendid isolation* met een intiem woonklimaat en ten slotte de keuze om bouwkundige vernieuwing te verbinden met programma's voor sociale vernieuwing.

Verschillende rollen

Ontwerpers kunnen een vernieuwings-opgave verhelderen en verbanden leggen tussen de strategie en de tactiek om een opgave aan te pakken. Ze kunnen verschillende rollen vervullen die aansluiten op de voorgeschiedenis, het verloop van het vernieuwingsproces, kenmerken van de locatie en bepalende aspecten van de opgave. Een opdrachtgever kan in zijn keuze voor een ontwerper laten meewegen aan welke rol hij behoefte heeft. De bijdrage van een ontwerper verschilt met de rol die hij in het geheel vervult. Voorbeelden zijn

het visualiseren van concepten, visies en scenario's, het analyseren van gegevens met een oog voor ruimtelijk perspectief, reflecteren door de opdrachtgever een spiegel voor te houden, confronteren en een sparringpartner zijn voor de opdrachtgever, functioneren als smeeroilie of bindmiddel in het proces. Tijdens de studie hebben de teams en leden van de teams verschillende rollen vervuld. Voorbeelden daarvan zijn: de verbeeldster die de fantasie prikkelt, de provocateur die een steen in het water gooit, de analyticus die systematisch werkt aan bijvoorbeeld een nieuwe grammatica, de schakelaar die soepel switcht tussen schalen, de teamspeler die samenwerkt met andere disciplines, de geëngageerde die maatschappelijk betrokken is, de cultuurhistoricus die eerst een waarderingskaart maakt, de pragmaticus die laat zien hoe iets kan en wat het kost, de sparring partner die de bal terugspeelt.

Een keur aan middelen

De samenwerking tussen verschillende disciplines heeft een grote rijkdom opgeleverd aan ontwerpoplossingen en ideeën voor het hele gebied. De teams hebben de sterke punten van een locatie in verband gebracht met de woonmilieus binnen een gebied. Voor de randen van een locatie zijn verschillende oplossingen aangedragen, van verdichten tot juist transparanter maken. Er zijn verschillende manieren beproefd om tegen de opgave aan te kijken. Structureel versterken van de meest interessante plekken met traditionele oplossingen voor woningbouw, parkeren en de inrichting van de openbare ruimte, naast afwijkende oplossingen

en typologieën voor plaatsen die dringend aan vernieuwing toe zijn. Allerlei verschillende woningtypen passeren de revue, met een groot verschil in dichtheid en in de schaal die wordt toegepast. Thema's voor nadere uitwerking zijn het inpassen van wijken in grotere structuren, de relatie tussen doelgroepen, woonmilieus en woningtypologie en het ontwikkelen van nieuwe typologieën op het niveau van bouwblokken en gebouwen.

Wisselwerking van niveaus

De opzet van de studie om te schakelen tussen de drie niveaus van een naoorlogse wijk is geslaagd. De ontwerpers hebben gewerkt van het stedenbouwkundige niveau naar het niveau van bebouwingsvlakken en gebouwen. Uitwerkingen op het niveau van bouwblokken en woningen zijn terugvertaald naar het overkoepelende niveau. Een voorbeeld daarvan is de uitwerking van plannen voor Poptahof in Delft.

De voorgestelde ingrepen zijn overigens niet allemaal grootschalig. Soms past een combinatie van kleine, zorgvuldig gekozen ingrepen beter bij de opgave. Een voorbeeld daarvan is de acupunctuur-aanpak voor Broersveld in Nijmegen. Op stedenbouwkundig niveau leiden verschillen tussen locaties tot het toepassen van verschillende ontwerp-middelen. Voor het verankeren van de wijk in de stad wordt voor Poptahof in Delft gekozen voor het verzwaren van de bebouwing aan de randen van de wijk. Voor Broersveld in Nijmegen wordt gekozen voor het versterken van de bestaande structuur. In Klein Driene in Hengelo worden de ontwerp-middelen

gebruikt om de verbinding aan te helen en de bestaande structuur te vervolmaken. In Delft zijn de hoogbouwflats bepalend voor de interne structuur. In Nijmegen blijft de structuur in stand en gaan de teams op zoek naar punten die verbeterd kunnen worden. In Hengelo kiezen de ontwerpers voor een nieuwe structuur die over de oude structuur wordt gelegd, waarna het oude en het nieuwe met elkaar worden verweven.

Landschappelijk worden in Delft thema's zoals water en park gebruikt als drager van een nieuwe identiteit. In Hengelo worden landschap en stedenbouw met elkaar verbonden, door de bomen te gebruiken als versterkend element of door de gebouwde omgeving en de open ruimte duidelijker van elkaar te scheiden. De hoogteverschillen en de ligging in een dal worden in Nijmegen gebruikt als landschappelijke elementen.

Vergaande maatregelen nodig om groen te behouden

Uit de nadere kwantitatieve analyse van de studieresultaten blijkt dat vernieuwing gepaard gaat met verdichting, vooral omdat de woningen aanmerkelijk groter zijn geworden. Ook is er een tendens tot het privatiseren van de buitenruimte. Niet alleen het ruimtegebruik per woning stijgt, ook het benodigd aantal parkeerplaatsen per woning. Alleen door vergaande maatregelen kan het groen behouden blijven.

De toegevoegde waarde van de studie ligt dan ook vooral in de inzet van architectonische en landschappelijke middelen, zoals het opeenstapelen van functies, het aanleggen van glooiende grasvelden en diagonale doorzichten.

Uitvindingen

PARKEREN Een sleutel tot het ontwikkelen van een nieuwe identiteit en een woonmilieu met toekomstwaarde is het voorkomen dat de toenemende parkeerdruk ten koste gaat van het open en groene karakter van de naoorlogse wijken. Op het niveau van de stedenbouwkundige structuur lopen de oplossingen uit de studie uiteen van een landschap met de meeste parkeerplaatsen onder de grond tot een glooiend groen tapijt met gebouwde parkeeroplossingen, waardoor het parkeren ondergeschikt is aan de nieuwe identiteit. Op het niveau van de bebouwingsvlakken wordt parkeren geïntegreerd in gebouwen of tussen de gebouwen opgelost. Op het niveau van de gebouwen worden wonen en parkeren gecombineerd, in een eigentijdse variant van de drive-inwoning of met parkeren in een loofgang.

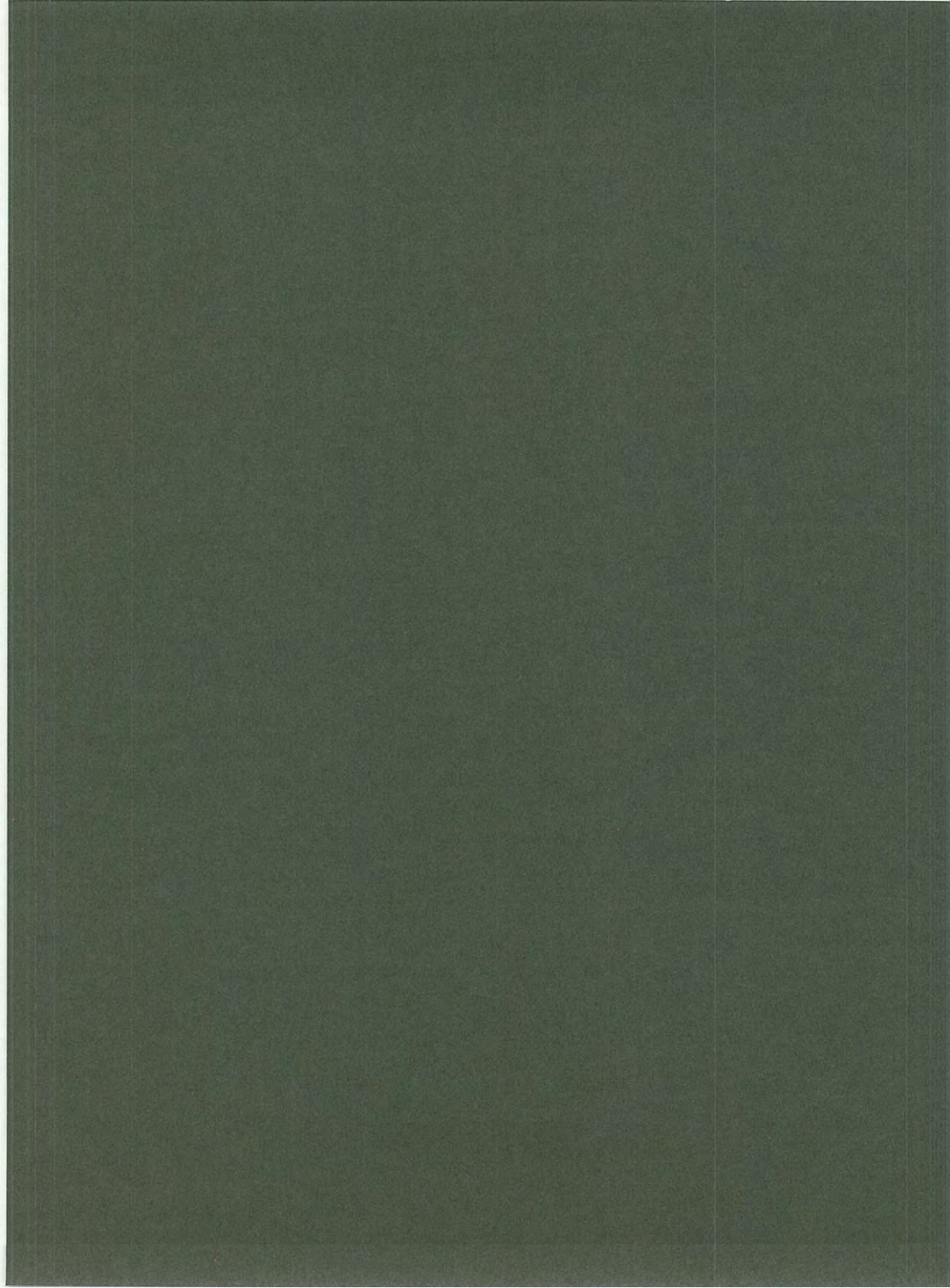
STEMPELS De houdbaarheid van het stempel is een uitdaging die de ontwerpers op verschillende manieren aangaan. De oplossingen lopen uiteen van het behouden van stempels, maar ze wel modificeren, tot het vervangen van stempels door nieuwe vormen. In Delft zijn hybride vormen van stempels ontwikkeld, Nijmegen noopt tot een behoudzame benadering en in Hengelo wordt een nieuw genre stempels ontwikkeld.

COLLECTIVITEIT De collectiviteit van de naoorlogse wijken sluit niet meer aan bij maatschappelijke ontwikkelingen en veranderde woonwensen. Met grote inventiviteit hebben de ontwerpers uitvindingen gedaan die de relatie tussen

openbaar en privé-gebied een nieuwe vorm geven. Stedenbouwkundig leidt dat tot verstrekkende voorstellen, zoals het naaldbomenwoud en het golvende parklandschap. Voor de woonblokken zijn ideeën ontwikkeld om een overkapt atrium te bouwen en een *hortus conclusus* aan te leggen. Voor de woningen zijn verschillende vormen van erfafscheidingen getekend, naast woningontsluitingen die het privé-domein afbakenen.

VOORZIENINGEN Voorzieningen worden op verschillende manieren gekoppeld aan de hoofdstructuur. In Delft in de randen van de wijk, in Nijmegen aan de stedenbouwkundige ruggengraat en in Hengelo wordt een groene zone toegevoegd aan de structuur waarin de voorzieningen als het ware worden uitgestrooid. In het brede scala aan nieuwe woningtypen worden de voorzieningen geïntegreerd in gebouwen en gecombineerd tot woon-werkwoningen.

GEBOUWTYPEN Voorbeelden van nieuwe gebouwtypen zijn 'het kikkervisje' (een nieuw ontwikkelde stempel), de hoogbouwflats met woonkragen en de uitbouwwooning. Voor de nieuwbouw ontwikkelen de ontwerpers een bijna ongelimiteerde keuze aan woningtypologieën, maar ook voor de bestaande bouw presenteren ze een breed scala aan mogelijkheden. Variërend van het wijzigen van woningplattengronden en het horizontaal en verticaal samenvoegen van woningen binnen het bestaande casco, tot het aanbouwen van gevels en uitbouwen aan het casco.

De wijkgedachte

Gestapeld en efficiënt bouwen was het antwoord op de grote woningnood na de Tweede Wereldoorlog. Bovendien was er een grote behoefte aan helderheid. Er werd gewerkt aan een nieuwe samenleving, gestuurd door een sterke overheid, met de wijkgedachte als uitgangspunt. Wonen, werken en recreëren werden gescheiden. Rond een wijkcentrum met gemeenschappelijke voorzieningen werden rustige woonwijken ontwikkeld. Binnen een heldere, rationele stedenbouwkundige structuur en met moderne woningplattegronden. Met wooneenheden in de vorm van stempels en strokenbouw. Architectuur en stedenbouw sloten naadloos op elkaar aan en de openbare ruimte kreeg een prominente rol in het ontwerp. In korte tijd werden aantrekkelijke wijken gebouwd met een ruime opzet en veel groen.

De noodzaak om snel en goedkoop te bouwen ging ten koste van de kwaliteit. Dat is één aspect van de problemen waar we nu voor staan. De naoorlogse wijken liggen bovendien niet langer aan de rand van de stad, maar midden in de netwerkstad die is ontstaan. Bewoners zijn woonconsumenten geworden, met individuele wensen en behoeften. De bevolkingssamenstelling is sterk veranderd. In plaats van doorsneegezinnen met kinderen wonen er huishoudens die sterk van elkaar verschillen wat betreft leeftijd, inkomen, gezinssamenstelling, cultuur en etnische achtergrond.

Begrip voor de naoorlogse stad

Vernieuwing is noodzakelijk. Er is meer behoefte aan ruimte, flexibiliteit en mogelijkheden om de ruimte meervoudig te gebruiken. De grote groene ruimten leiden tot gevoelens van onveiligheid.

De komende jaren wordt er druk gebouwd en gebroken in de bestaande naoorlogse stad. Sloop is onvermijdelijk, maar slopen we ook de onderliggende structuur?

Welke waarde hechten we aan de oorspronkelijke kwaliteit? Licht, lucht en ruimte zijn ook nu belangrijke waarden. Het uitgangspunt van deze studie is dat de ontwerper een belangrijke rol speelt bij de vernieuwing van de naoorlogse stad. Hij draagt kennis aan van bestaande structuren, begrip voor de identiteit van de woonwijken en een goed oog voor nieuwe mogelijkheden. Hij wijst op de bestaande kwaliteit en de mogelijkheden om die kwaliteit in te zetten voor de vernieuwing. Hoe bereiken we samenhang tussen oud en nieuw, tussen deel en geheel en tussen stedenbouwkundige opzet, bebouwing en openbare ruimte? Hoe ontstaat een nieuwe verhouding tussen de gelaagdheid van het oorspronkelijke ontwerp en de nieuwe context, op het niveau van de stedenbouwkundige structuur, de bebouwingsvlakken en het bouwblok?

Vooral het imago van de naoorlogse stad heeft een nieuwe impuls nodig, zodat bewoners zich weer kunnen identificeren met hun wijk. Zodat de wijken zich opnieuw onderscheiden van het oude stadscentrum en van Vinex-wijken. Het enthousiasme waarmee de wijken zijn gebouwd, is het symbool van het elan waarmee we ze nieuw leven kunnen inblazen. Bijvoorbeeld door het woningaanbod aan te passen aan nieuwe woonwensen en leefstijlen en door de groene ruimten te verbeteren. Maar ook door noodlottige ingrepen van de laatste jaren te herstellen, omdat ze de kracht van het oorspronkelijke ontwerp aantasten. In deze studie wordt gereedschap aangereikt voor een

doeltreffende aanpak van de naoorlogse stad. Nieuwe typologieën en nieuwe relaties tussen de ontwerp-niveaus. Een nieuw soort ambachtelijkheid op het niveau van de structuur, de bebouwingsvlakken en de bouwblokken. Nieuwe producten en typologieën die bovendien betaalbaar zijn, realiseerbaar en herkenbaar. Een staalkaart aan voorbeelden van ontwerpen voor de tuinstad van de toekomst, waardoor de aanwezige kwaliteit van de naoorlogse stad manifest wordt.

Onderzoekend ontwerpen

Wat betekent groene stedelijkheid in deze tijd? Langs de weg van onderzoekend ontwerpen wordt in deze studie op die vraag een antwoord gezocht. Daarbij spelen ontwerp-vragen een rol op de drie schaalniveaus die van oudsher belangrijk zijn voor de naoorlogse stad: de stedenbouwkundige structuur, de bebouwingsvlakken en het bouwblok.

Op het niveau van de stedenbouwkundige structuur zoeken we naar nieuwe verknopingen met de bebouwingsvlakken:

- Wat is de waarde van de bestaande structuur?
- Waar is ruimte voor vernieuwing binnen de structuur?
- Kunnen we de monotone opzet met gescheiden functies omzetten in gedifferentieerde wijken met functiemenging en nieuwe typologieën?
- Welke rol speelt de openbare ruimte, het groen en de infrastructuur?
- Hoe kunnen we nieuwe leefmilieus en een nieuwe identiteit realiseren?
- Hoe realiseren we differentiatie in functie en programma?

Op het niveau van de bebouwingsvlakken zoeken we naar evenwicht tussen de

bebouwing en het groen:

- Welke mogelijkheden zijn er voor verdichting en meervoudig ruimtegebruik?
- Hoe kunnen we nieuwe functies invoegen in de architectonische ensembles?
- Wat zijn oplossingen voor verwaarloosde straten, parkeerproblemen en ongebruikt groen?
- Waar is ruimte voor nieuwbouw en in welke vorm?

Op het niveau van het bouwblok zoeken we naar nieuwe typologieën:

- Hoe realiseren we functiemenging binnen een bouwblok?
- Welke oplossingen kunnen we vinden voor onveilige en rommelige ontsluitingen?
- Welke mogelijkheden zijn er binnen bestaande casco's voor het realiseren van flexibel indeelbare ruimten?
- Moeten de portiek-etagewoningen behouden blijven? Hoe kunnen we ze aanpassen aan de eisen van deze tijd?
- Wat zijn nieuwe mogelijkheden voor duplexwoningen en ouderenwoningen?

Architectonische ensembles

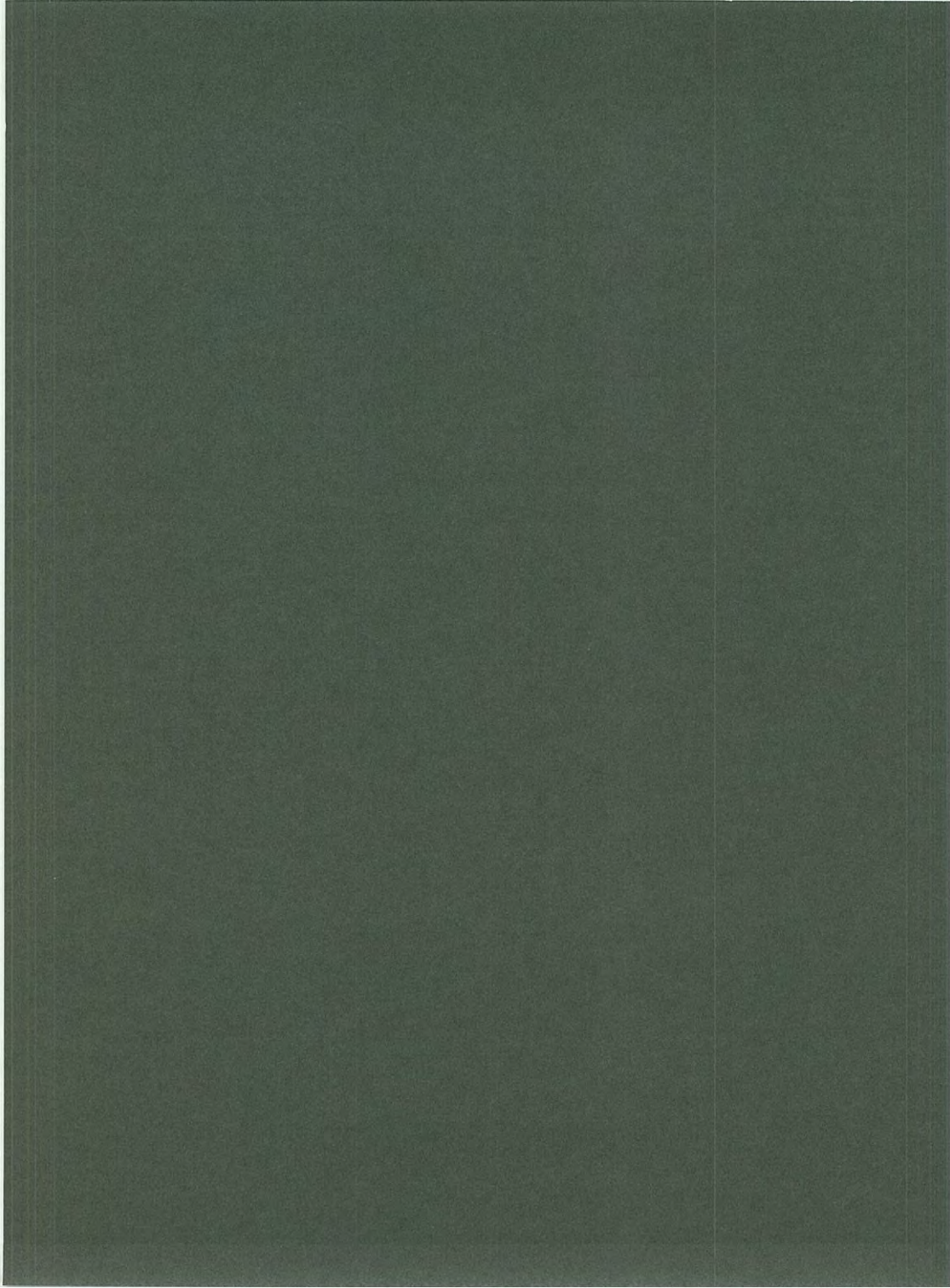
Bij het maken van vernieuwingsplannen worden de waardevolle elementen van een naoorlogse wijk meestal afgeleid uit de stedenbouwkundige structuur (een plattegrond met een schaal van 1:2000). Vervolgens worden er ingrepen ontwikkeld op het niveau van het bouwblok (een schaal van 1:500). Het tussenniveau van de bebouwingsvlakken valt vaak tussen de wal en het schip, het komt slechts aan de orde in de vorm van referentiebeelden. In deze studie krijgen de bebouwingsvlakken de aandacht die ze verdienen, als belangrijk

structurerend principe waar stedenbouw en architectuur elkaar ontmoeten in architectonische ensembles. Juist bij vernieuwingsoperaties verdient het tussenniveau aandacht, omdat de vernieuwing niet per wijk tegelijk wordt uitgevoerd en zeker niet op het schaalniveau waarop de naoorlogse wijken zijn ontworpen. Een nieuwe kijk op de drie structurerende niveaus en op de wisselwerking tussen die drie niveaus biedt mogelijkheden voor evenwichtige plannen waarin de kwaliteit van de naoorlogse stad tot zijn recht komt. Een visie op hoofdlijnen heeft invloed op de uitwerking van die visie voor de bouwblokken. Omgekeerd hebben ingrepen op het niveau van de ensembles invloed op de stedenbouwkundige structuur. Voor het ontwikkelen van vernieuwingsplannen is een compleet beeld belangrijk, van de structuur van een wijk als geheel, van de ensembles waarin de structuur de architectuur ontmoet, en van de bouwblokken. Dat is de achtergrond van de rol die een ontwerper kan spelen in het ontwikkelen van vernieuwingsplannen.

Drie kenmerkende wijken

Voor deze studie zijn drie wijken uitgekozen om ontwerpend te onderzoeken welke mogelijkheden er zijn om vernieuwingsplannen te ontwikkelen. De wijken zijn herkenbaar als naoorlogse wijk, ze zijn ontstaan in verschillende perioden tussen 1945 en 1970, ze verschillen in de fase waarin het vernieuwingsproces zich bevindt, er zijn verschillen in woningmarktdynamiek en ze liggen niet alleen in de randstad. Broersveld in Nijmegen is een vroeg-naoorlogse wijk, Kleine Driene in Hengelo een wijk uit de middenperiode en Poptahof in Delft een laat-naoorlogse wijk.

‘waarom
zou je een
architect
alléén voor
de vormpjes
vragen?’

Het ontwerpend onderzoek is uitgevoerd door teams van architecten, stedenbouwers en landschapsarchitecten, met hulp van coaches uit de discipline van de stedenbouw, architectuur en landschapsarchitectuur. Er is een inspiratiebundel samengesteld met achtergrondinformatie over de wijken, richtlijnen voor de ontwerpopgave en een draaiboek voor de bijeenkomsten. In april 2003 hebben de teams een werkbezoek gebracht aan de wijken, waar de context is geschetst door vertegenwoordigers van de gemeente, corporaties, projectontwikkelaars en bewoners. In mei 2003 is het ontwerp-atelier gestart. Ongeveer op de helft van het onderzoek hebben de teams een tussenpresentatie gegeven en zijn over en weer de bevindingen besproken. Elk team heeft zijn resultaten samengevat in de vorm van drie panelen en een werkmaquette. In september 2003 was er een debat met vertegenwoordigers van partijen die bestuurlijk of maatschappelijk betrokken zijn bij de vernieuwing van de wijken, over de vraag of de voorstellen van de ontwerpteams uitvoerbaar en haalbaar zijn en of er draagvlak voor bestaat.

DELFT

Poptahof

Poptahof in Delft

Een laat-naoorlogse wijk gebouwd in de periode 1960-1970 met hoogbouw, op 800 meter van de binnenstad. Ook in de late jaren zestig was wonen in een groene omgeving het uitgangspunt. De wijk wordt in tweeën gedeeld door een groen-blauwe as, met aan twee kanten een identieke, niet-gespiegelde, stedenbouwkundige invulling. In Poptahof staan acht flats van tien verdiepingen, gecombineerd met galerijflats zonder lift van vier verdiepingen en eengezinswoningen. Tussen de bebouwing zijn groene ruimten die onder andere dienst doen als speelplaats. Een aantal groene ruimten ten noorden van de as zijn in beslag genomen door de auto. Ten zuiden van de wijk is een wijkoverstijgend winkelcentrum dat goed functioneert. De winkelstrip ten oosten van Poptahof functioneert minder goed. Er zijn plannen om dat centrum te integreren met het winkelcentrum in het zuiden. Poptahof heeft een afgesloten karakter, met weinig tot geen relaties met de omgeving.

Werelds wonen

Poptahof heeft een positie aan de onderkant van de woningmarkt, wat betreft woningtype en prijsklasse. De verhuurbaarheid van de woningen is nog goed, maar het aanbod sluit onvoldoende aan op de kwalitatieve vraag. Daardoor staat ook de leefbaarheid onder druk. Bovendien heeft de wijk een slecht imago. Delftwonen is eigenaar van bijna alle woningen en een deel van de winkels. Van der Vorm b.v. is eigenaar van winkelcentrum Hovenpassage en van de kantoorstoren Torenhove. Samen met

de gemeente hebben de eigenaren een masterplan ontwikkeld voor Poptahof, dat inmiddels is goedgekeurd door de gemeenteraad.

Uitgangspunt is de toenemende vraag naar kwalitatief betere woningen en naar aantrekkelijke woonmilieus met een onderscheidende identiteit, samengevat als 'werelds wonen'. Door zijn ligging kan Poptahof een schakel worden tussen het stadscentrum en de naoorlogse uitbreidingen in het zuiden van de stad. Het masterplan is een ruimtelijk, programmatisch en financieel kader voor de vernieuwing.

Bouwtechnisch zijn de hoogbouwflats geschikt voor hergebruik. Bovendien bepaalt de hoogbouw voor een belangrijk deel de identiteit van de wijk. Volgens het masterplan komen er na transformatie woningen voor starters, ouderen en gezinnen met lagere inkomens. De middelhoogbouw en de laagbouw worden gesloopt, zodat er ruimte ontstaat voor een nieuwe invulling van het gebied. In een periode van twaalf jaar wordt de wijk vernieuwd. Elke twee jaar wordt het project opnieuw beoordeeld en bijgesteld naar aanleiding van nieuwe ontwikkelingen.

Poptahof wordt verstedelijkt. Naast woningen voor de huidige bewoners komt er ruimte voor nieuwe, economisch draagkrachtige bewoners. Er worden 1.300 nieuwe woningen gerealiseerd, 40% sociale huur, 20% goedkope koop, 40% duurdere koop. Het aantal woningen neemt toe met 300. Alle dure koopwoningen en een kwart van de huurwoningen komen in de nieuwbouw; alle goedkope koopwoningen

en drie kwart van de huurwoningen komen in de bestaande bouw. De winkels en voorzieningen worden gehandhaafd, uitgebreid en gereorganiseerd.

De winkels kunnen worden uitgebreid van 17.000 tot 20.000 m². De winkels aan de Papsouwselaan kunnen worden verplaatst naar het winkelcentrum aan de Martinus Nijhofflaan. In de onderbouw van de nieuwbouw aan de Papsouwselaan is ruimte voor kleinschalige bedrijvigheid. Sociale en collectieve voorzieningen worden geconcentreerd rond de centrale loopverbinding tussen Delfshove en de Hovenpassage. Parkeren komt voor het grootste deel in gebouwde of overbouwde parkeervoorzieningen. De ruimte wordt intensief en dubbel gebruikt door glooiende dubbele maaivelden met gestapelde collectieve buitenruimten en parkeervoorzieningen.

Invullen van bebouwingsvlakken
Uitwerken van de uitgangspunten uit het masterplan op het niveau van de bebouwingsvlakken is de belangrijkste opgave in Poptahof.

De principes moeten op het niveau van de bebouwing worden vertaald naar het geheel van de wijk. Vervolgens is de betekenis van de ingrepen in relatie tot ontwikkelingen in de omgeving, de stad en de regio van belang. Hoe kunnen abstracte en concrete gegevens worden uitgewisseld? Wat betekenen ze voor de wijk zelf, voor de ligging van de wijk in de stad en in de regio? Hoe kan de in zichzelf gekeerde wijk relaties aangaan met zijn omgeving?

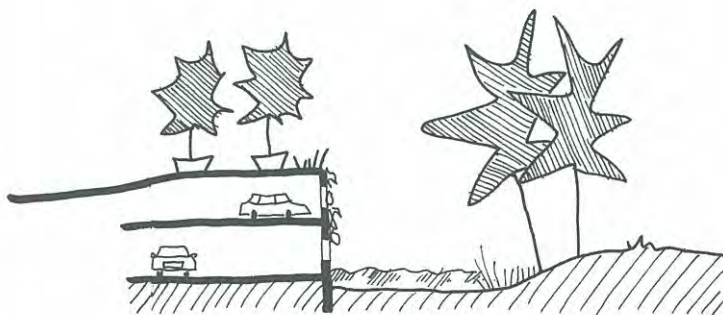
grootschalig collectief parkeren 30

collectieve ruimte 32

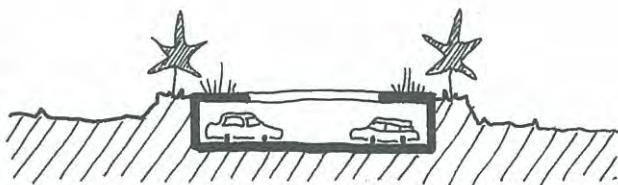
gebouwtypologie 33
nieuwbouw

woningtypologie 34
nieuwbouw

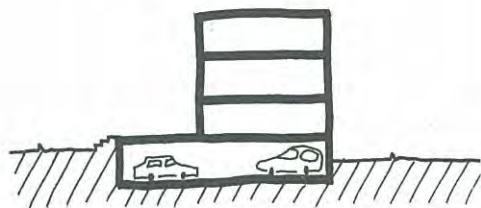
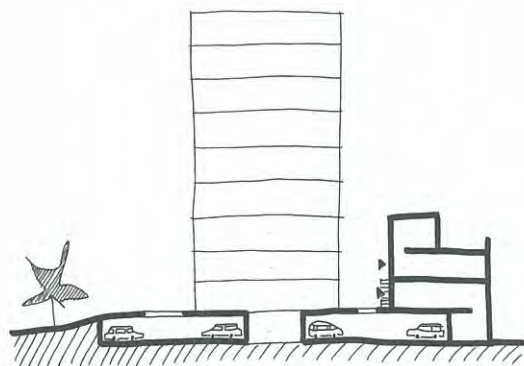
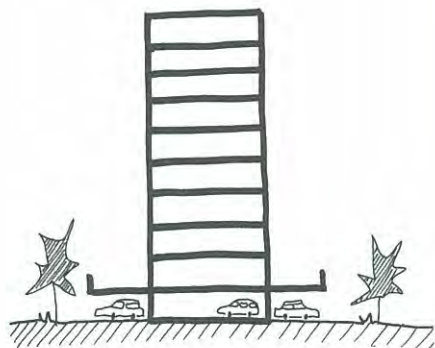
grootschalig collectief parkeren

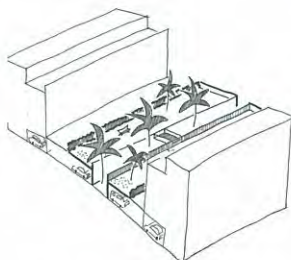
parkeren
gebouwd parkeren
 onder opgetild
 maaiveld

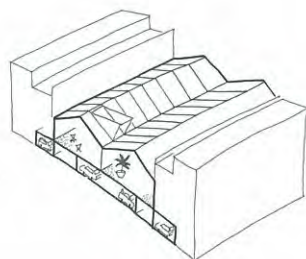
parkeren
halfverdiept parkeren
 als deel van het
 landschapsonwerp

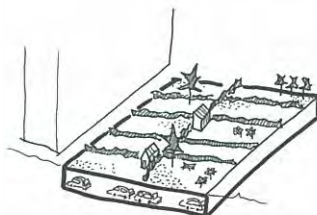
parkeren
collectief parkeerdek

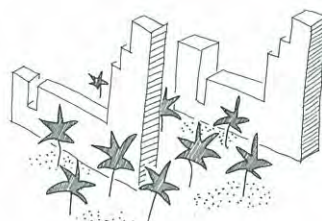
parkeren
collectief atrium
of parkeerkelder

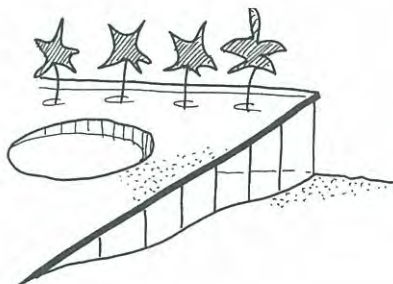
collectiviteit
volkstuintenhof

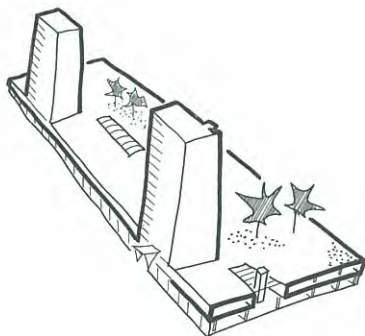
collectiviteit
collectief naaldbos /
collectief park

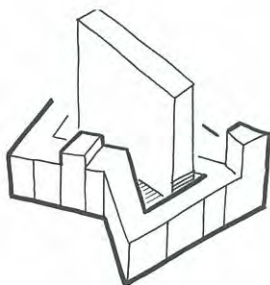
gebouwtypologie nieuwbouw

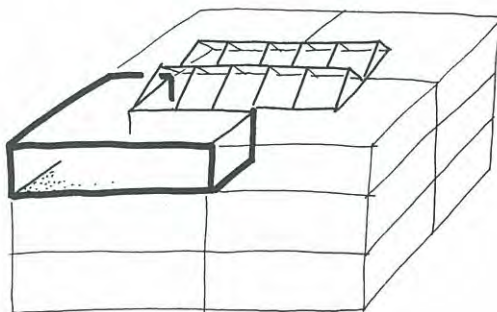
voorzieningen
relatie opgetild
maaiveld en
onderliggende
voorzieningen
(winkelcentrum,
school)

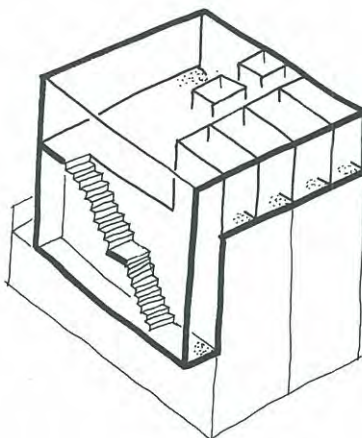
voorzieningen
bestaande voor-
zieningen worden
uitgebreid en
gecombineerd
met woontorens
en parkeren

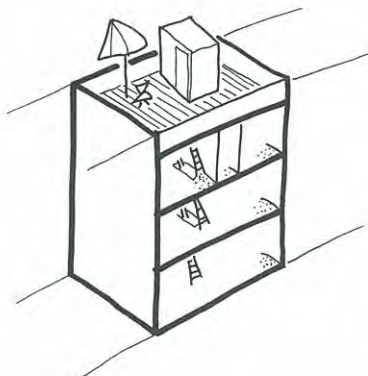
collectiviteit
woonkragen rondom
bestaande flats

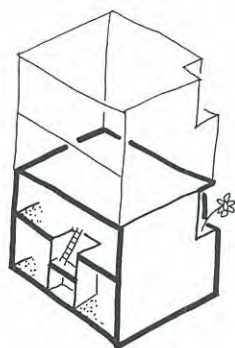
woningtypologie
atriumwoning

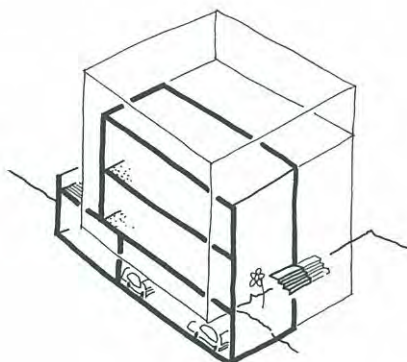
woningtypologie
penthouse parkzicht

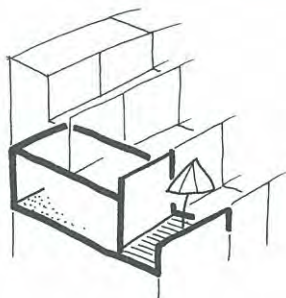
woningtypologie
rug-aan-rugwoningen

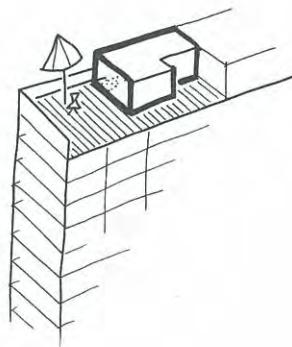
woningtypologie
maisonettes

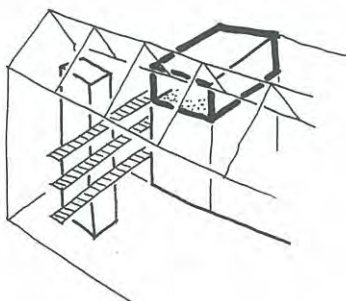
woningtypologie
stadshuis

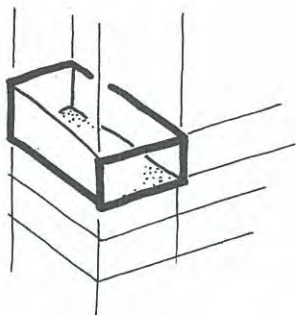
woningtypologie
terrasflats

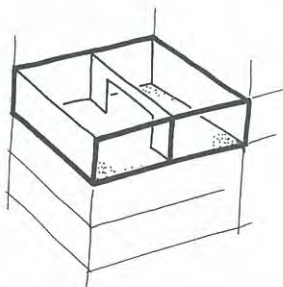
woningtypologie
penthouse

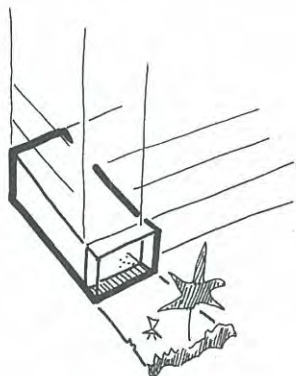
woningtypologie
**zorgwoningen rond
atrium**

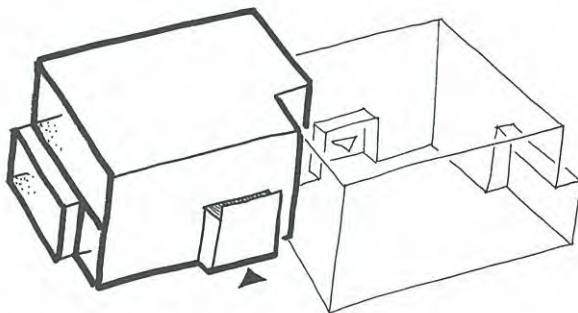
woningtypologie
studio's

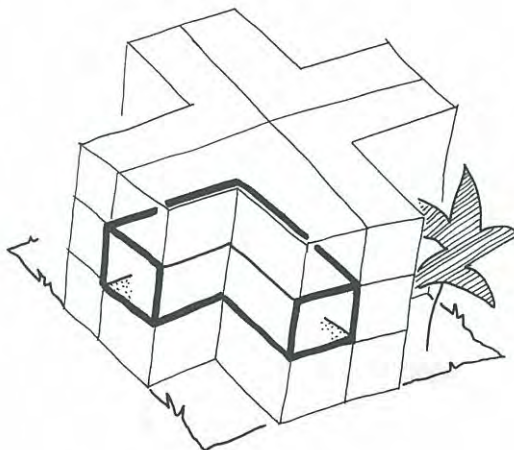
woningtypologie
cascoflats

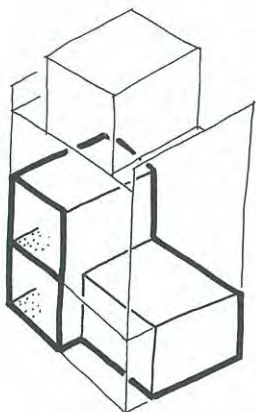
woningtypologie
grondgebonden
benedenwoning

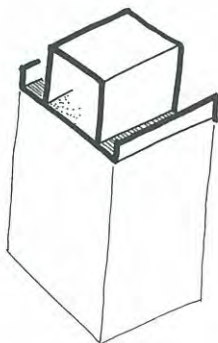
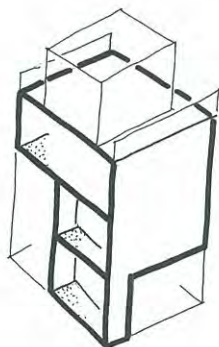
woningtypologie
papaverhof-typen

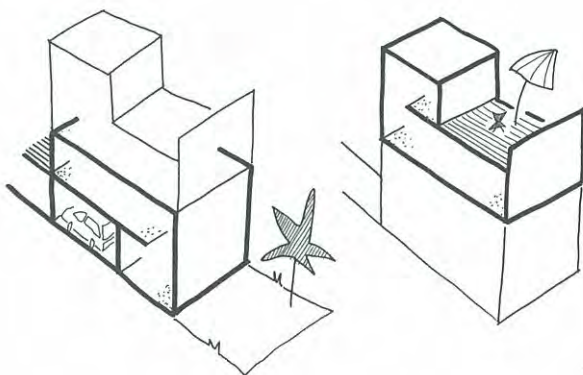
woningtypologie
**omgekeerde
atriumwoning**

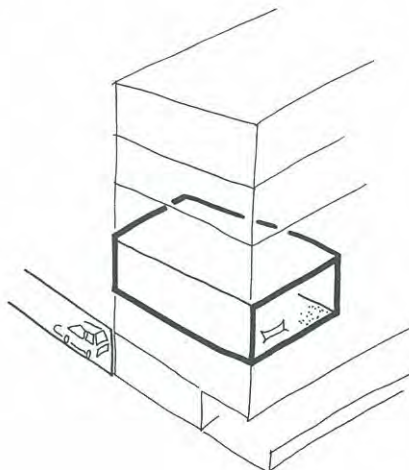
woningtypologie
grondgebonden
eengezinswoning

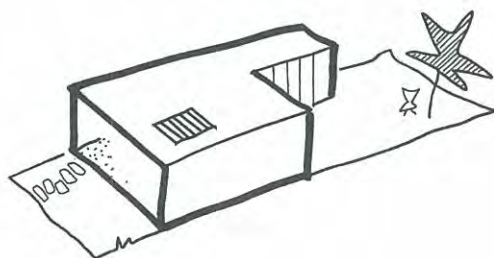
woningtypologie
kangoeroewoningen

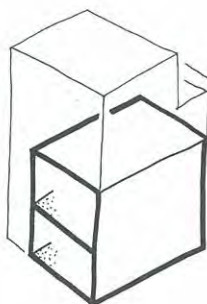
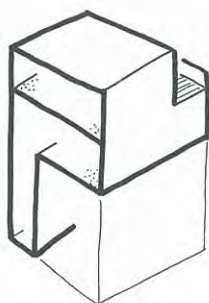
woningtypologie
maisonnettes

woningtypologie
appartement

woningtypologie
bungalow

woningtypologie
bebo's

TEAM 1

bureau Alle Hesper
Architectengroep Naarding Straesser van der Linden
de architectengroep
BLANCA architecten
FARO architecten
KAW architecten en adviseurs 2
STOOM

TEAM 2 (A+B)

Dittmar Architecten
Griffioen architecten
Groosman Partners
Komossa architecten
Kruisheer Elffers architectuur en advisering
Maat Architecten
Vollmer & Partners

TEAM 3

Spring architecten
Stache Architect
Van der Tol, tuin en landschapsarchitecten
Vollmer & Partners
Wolf Architecten ontwerp*onderzoek*advies
XX Architecten

zeven richtingen: TEAM 1
stedenbouwkundige ingrepen / omgaan met stempels

45

park en stad: TEAM 2
stedenbouwkundige ingrepen

53

perspectief van de bewoner: TEAM 3
stedenbouwkundige ingrepen

61

Engelse drop.
Woudreuzen.
De blauwe

Zeven richtingen

Het team omarmt het masterplan, maar kijkt er ook kritisch naar. Het plan is rigoureuus en doet afbreuk aan kwaliteiten van de wijk. De opgave is om bestaande kwaliteiten te behouden en toch het masterplan te benutten. Vier mogelijke richtingen zijn:

- Een deel van de wijk open en groen houden en het andere deel dichter bebouwen.
- Het groene middengebied bebouwen, zodat de flats in het groen staan.
- De bebouwing concentreren in het centrum en de randen van de wijk groen maken.
- Groene vingers realiseren die de wijk binnendringen.

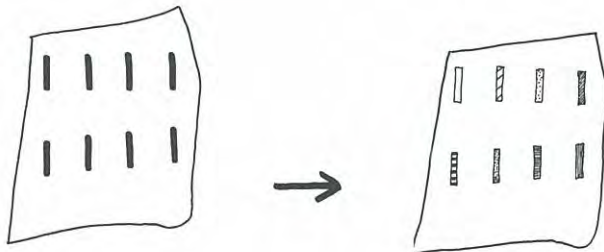
Het team ontwikkelt op basis van het masterplan zeven mogelijke richtingen voor vernieuwing:

- Uitbreiden van de bestaande flats en vergroten van de groene ruimte.
- Woudreuzen: de galerijflats omringen met naaldbomen in plaats van populieren en in de flats verschillende woningtypologieën realiseren.
- Woonkragen rond de flats realiseren met andere typologieën.
- Voor elke flat een eigen identiteit of leefstijl ontwikkelen: euforie jaren '60 in plaats van anonimiteit jaren '60.
- 'La ville verte': de flats op een groen tapijt; de parkeerplaatsen en bergingen onder de grond.
- Engelse drop: een nieuwe relatie tussen openbaar en privé; nieuwe typologie.
- De blauwe kamer: versterken van de centrale groen-blauwe ruimte.

Uiteindelijk werkt het team binnen de lijnen van het masterplan zeven varianten uit. Gemeenschappelijke punten zijn: het differentiëren van de woningen in de hoogbouw, het versterken van de randen met nieuwe functies en het maaiveld dubbel gebruiken.

stedenbouwkundige ingrepen

stedenbouw
slopen middel-
hoogbouw en
eengezinswoningen;
hergebruik en
transformatie
flatgebouwen;
diversiteit;
bouwfysische
verbetering

stedenbouw
randen versterken;
nieuwe functies;
identificatie

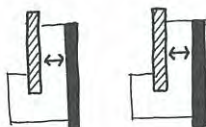

parkeren
maaiveld dubbel
gebruiken

omgang met stempels

1

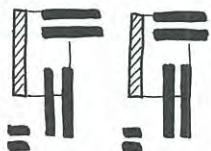
2

1: direct koppelen
nieuwbouw aan
bestaande bouw

2: superhoogbouw
tegen bestaande
hoogbouw in bos

3

4

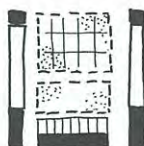
3: nieuwe stempels
met gelijke footprint
maar verschillende
dichtheden

4: verlengen
bestaande hoogbouw
met nieuwbouw,
collectieve groene
hoven afgezoomd
met nieuwbouw

5

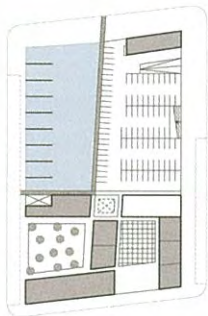
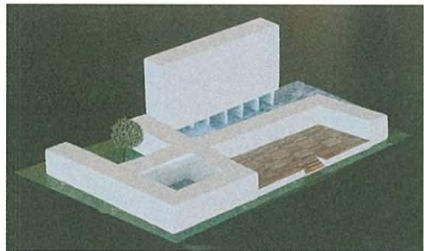
6

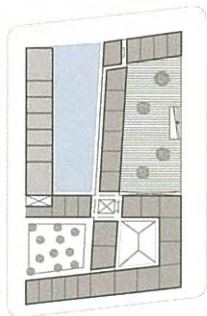
5: laagbouw tussen
bestaande hoogbouw

6: nieuw stempel met
bestaande hoogbouw
geïntegreerd met
keur aan woningtypen

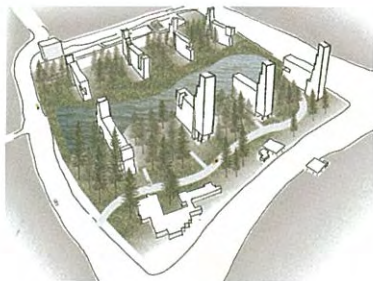
selectie inzendingen

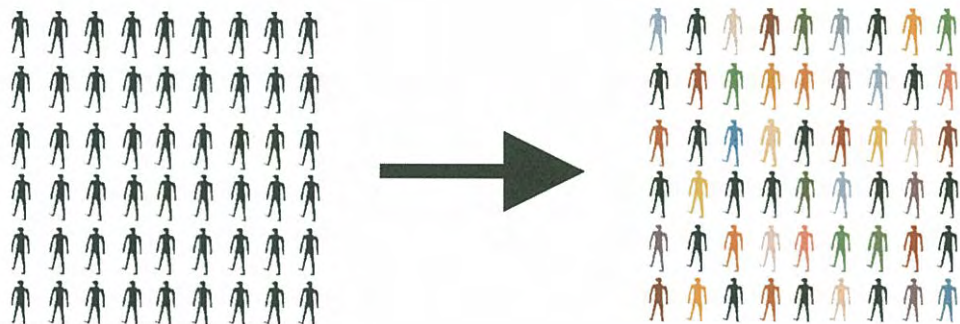
BEGANE GROND

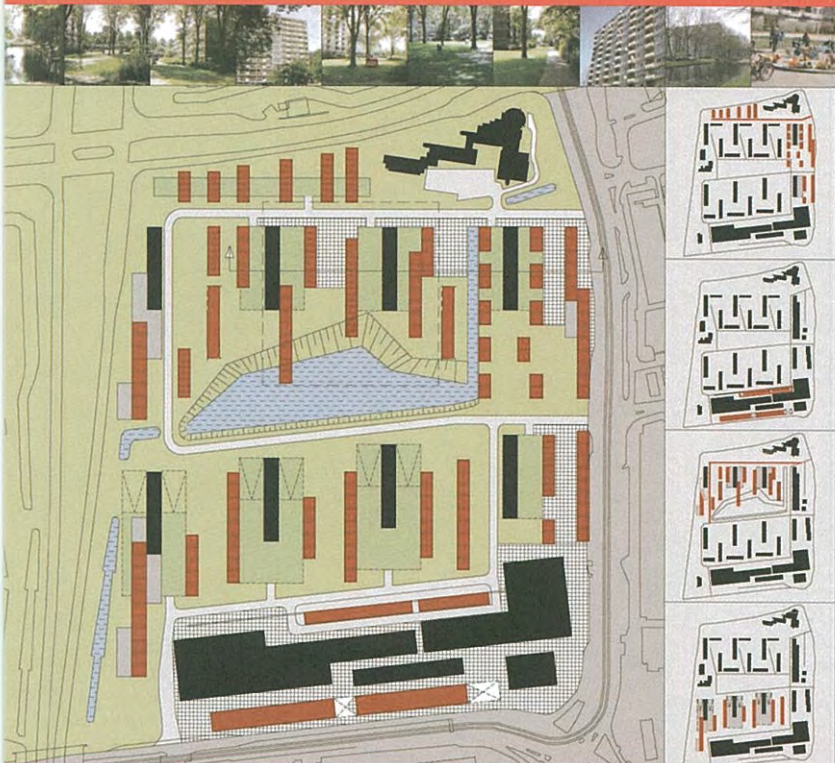
VERDIEPING

WOUDREUZEN

DE EUFORIE VAN DE JAREN '60 ... EN NU?

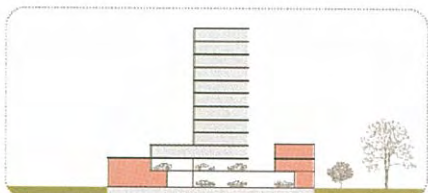
WOONKRAGEN ROND BESTAANDE FLATS

ANALOGIE MET KERKWONINGEN
(EEN KRAAG ROND 'HOOGBOUW')

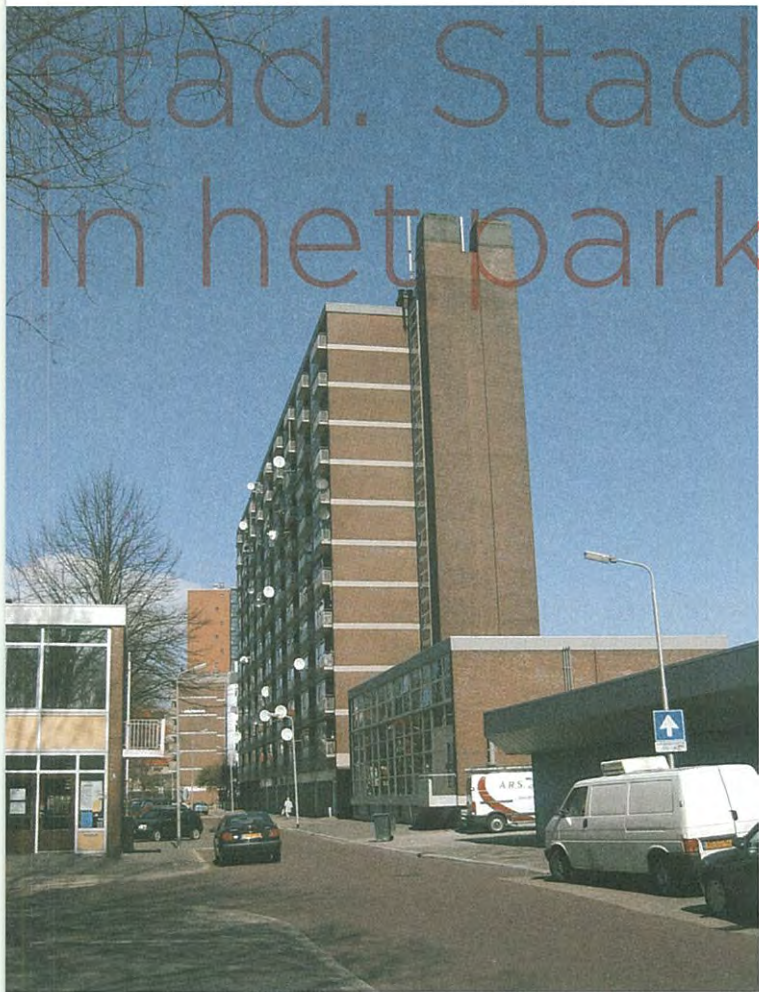

GEPARKEERDE AUTO'S BINNEN DE KRAGEN

TWEE PARKEERLAGEN

Park in de stad. Stad in het park?

Park en stad

Het team vindt het masterplan extreem rigoureuus: Poptahof verstedelijkt.

De gedifferentieerde bebouwing gaat verloren. Daarmee verdwijnen ook de verschillende schaalniveaus in de openbare ruimte en het groen. Onderzocht moet worden welke gevolgen verdichting heeft voor de stempels. Aanvankelijk wil het team twee principes uitwerken: maximaliseren van het publieke gebied en maximaliseren van de privé ruimten. Dat is een keuze tussen een stad in het park en een park in de stad.

Tijdens de uitwerking ontwikkelen de drie leden van het team elk een eigen visie:

- Grootchalig ingrijpen; niet alle acht flats hoeven behouden te worden. Het winkelcentrum kan worden verplaatst naar de noordrand; op de plaats van het winkelcentrum grondgebonden woningen realiseren.
- Een parkachtige omgeving met parkeren zoveel mogelijk ondergronds.
- De hoogbouw laten staan en het groene middengebied versterken.

Uiteindelijk worden binnen het team twee richtingen uitgewerkt in voorstellen: een aanpak gebaseerd op voortbouwen op de identiteit van de wijk en een aanpak die uitgaat van een behoedzame transformatie van de stempels.

De twee verschillende visies kunnen gefaseerd worden uitgewerkt. De eerste visie kiest voor het ontlasten van het binnengebied door het te privatiseren, het verdichten van de randen en het flexibel invullen van de bebouwingsvlakken.

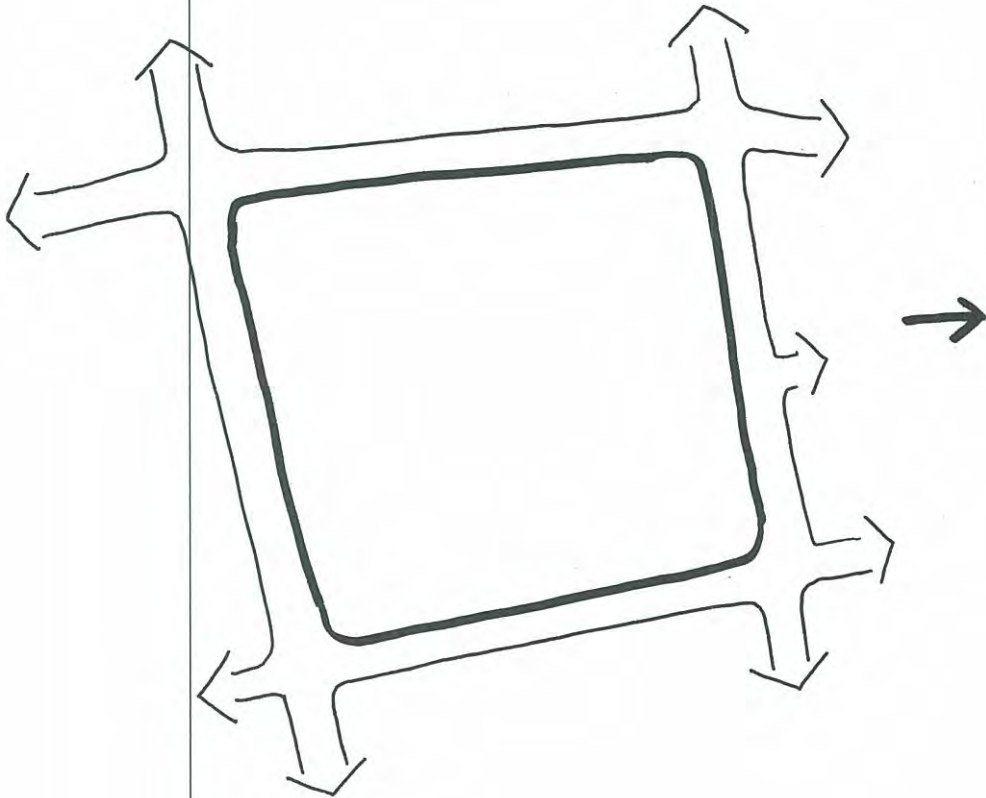
De vraag blijft of het mogelijk is om meer sociale menging te stimuleren.

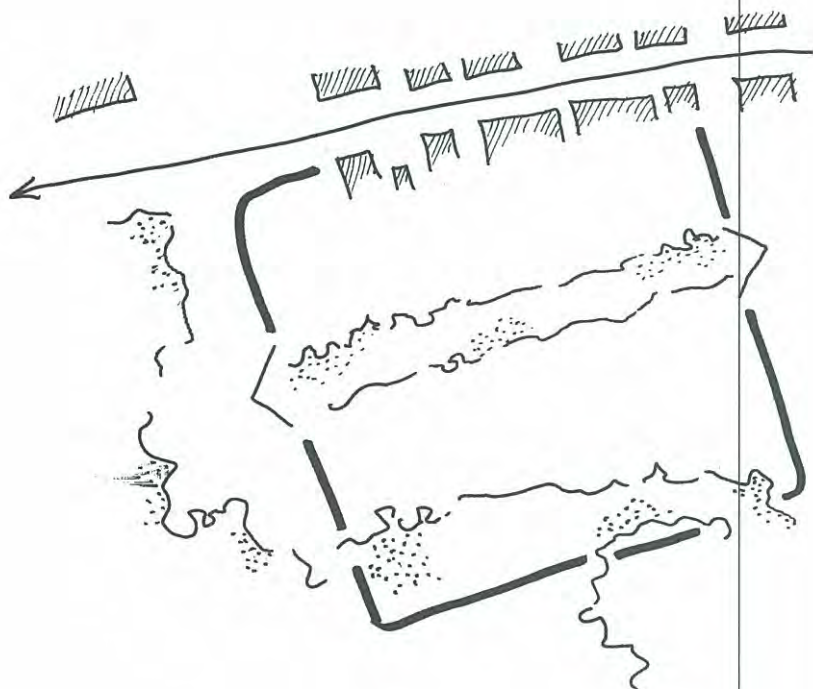
De tweede visie deelt de wijk in elf kwartieren die uitgewerkt kunnen worden door verschillende architecten.

Uitgangspunt is het behoud van de bestaande kwaliteit. Door een diagonale fasering hebben bewoners zo min mogelijk overlast door de vernieuwing.

De voorzieningen zijn het hart van de wijk. Parkeren moet worden opgelost in het eigen kwartier, op het eigen erf.

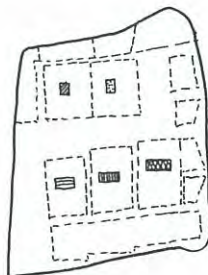
stedenbouwkundige ingrepen

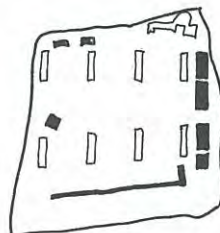
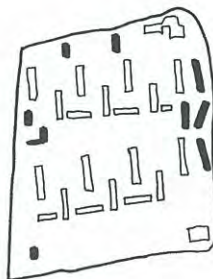

stedenbouwkundige ingrepen

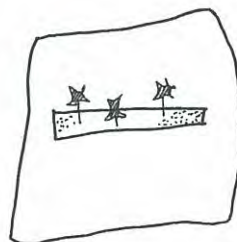
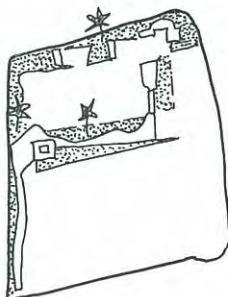
collectiviteit
beheersvelden;
privatiseren openbare
ruimte; definitie van
de collectieve ruimte

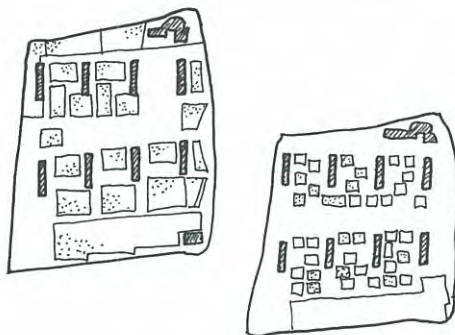

stedenbouw
verdichten van de
randen

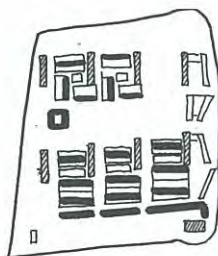

groenstructuur
aanleg park

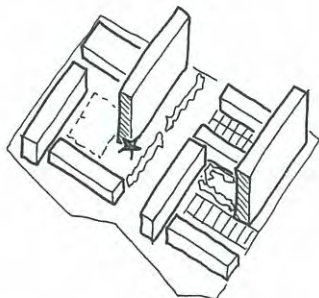

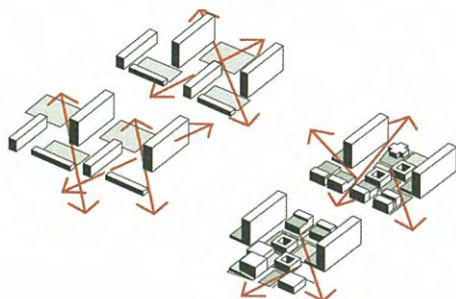
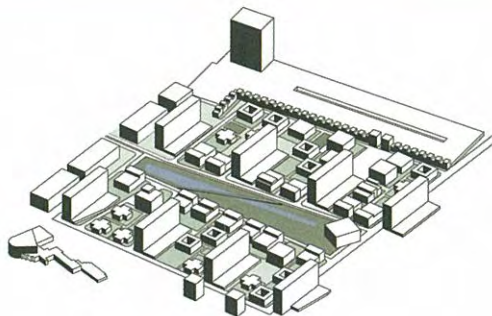
stedenbouw
bebouwingsvelden;
definitie van de
ruimtelijke opbouw
met behoud
van bestaande
doorzichten

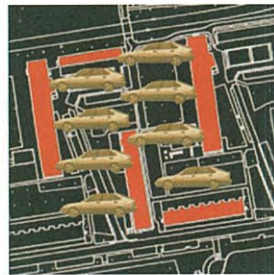
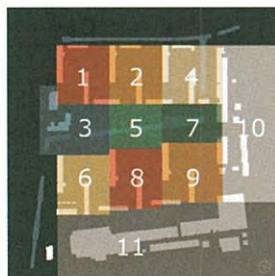

stempel
omgang met
stempels:
flexibele invulling
bebouwingsveld

stempel /
voorzieningen
herontwikkeling
stempels en
winkelcentrum

Transformatie van een eiland

Perspectief van de bewoner

Het team stelt zich op als bewoner en niet als ontwerper. Uit dat perspectief vindt het team het ontluisterend dat er zoveel wordt gesloopt. Het team wil de bestaande kwaliteit en de sociale structuren naast het masterplan leggen en onderzoeken hoe bewoners gelukkig kunnen zijn in het toekomstige Poptahof. Meer werkgelegenheid is belangrijk, naast architectonische en stedenbouwkundige ingrepen. Ook na nadere bestudering vindt het team de stedelijke opgave van het masterplan te groot; het ontkent de tuinstad als geheel van stempels en open ruimten. Tegenstrijdige noties in het masterplan zijn de hang naar groen enerzijds en de voorkeur voor stedelijkheid aan de andere kant.

De flats zijn eilanden, maar de wijk als geheel is ook een eiland, afgesloten door infrastructuur. Gecombineerd met de centrale ligging is Poptahof daardoor een unieke locatie. De randen zijn in de ogen van het team een probleem.

Twee mogelijkheden om de tuinstad opnieuw te interpreteren zijn:

- Het bergprincipe: het middengebied omhoog stuwen door het intensiever te bebouwen.
- Het dalconcept: juist de randen ophogen door er veel te bouwen en het middengebied open en groen te houden.

Uiteindelijk werkt het team twee verschillende richtingen uit:

- Een gefaseerde aanpak. De wijk wordt opgeknipt in stroken die elk draagkracht genereren. Door het ontwikkelen van de randen ontstaan betere relaties met de stad.
- Het landschap is de groene drager van het geheel; het grid functioneert als onderlegger.

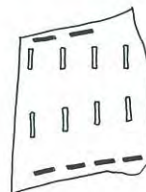
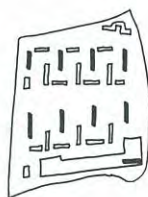
Door hoogteverschillen, met het centrum als laagste punt, ontstaan mogelijkheden voor ondergronds parkeren. Een dynamische aanpak, waarin de bebouwde structuur meegroeit met de sociale structuur en met economische ontwikkelingen. Je kunt in het proces van de nood een deugd maken door minder draagkrachtige mensen te beschouwen als potentieel waarmee je kunt werken. Het verschil in positie en belang van de betrokkenen bij het herstructureringsproces kan juist de voortstuwende kracht van de transformatie worden.

stedenbouwkundige ingrepen

stedenbouw

NU: bestaande
hoogbouw tot
12 lagen

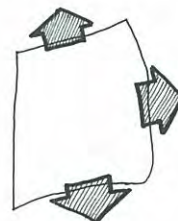
STRAKS: nieuwbouw
tot 20 verdiepingen
aan de randen

stedenbouw

NU: harde gesloten
randen

STRAKS: zachte
open randen

stedenbouw

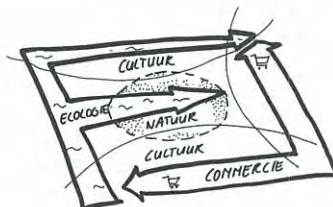
NU: water als losse
fragmenten

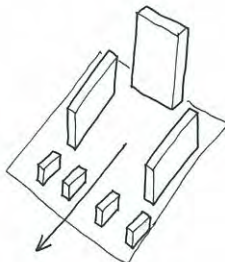
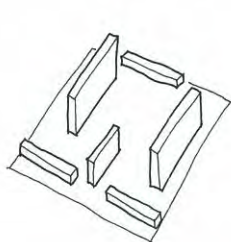
STRAKS: water
als structurerend
element

stedenbouw

concept: ontmoeting
mens en natuur

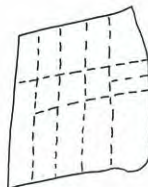
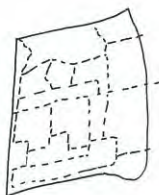

stempels

NU: bestaande
blokvormige stempels

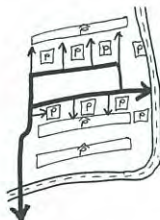
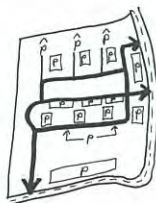
STRAKS: nieuwe
lijnvormige stempels

infrastructuur

NU:
ongestructureerde
wandelpaden

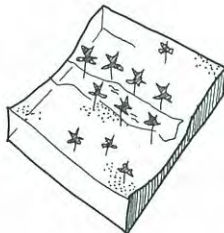
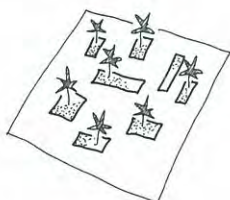
STRAKS: logische
wandel- en fietsroutes

infrastructuur

NU: verkeer en
parkeerplaatsen

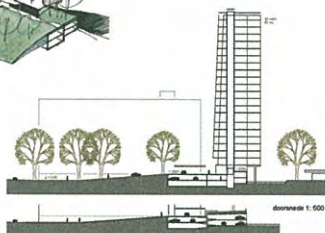
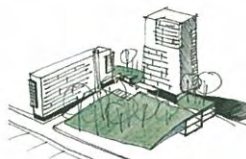
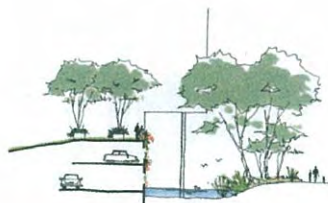
STRAKS: verkeer en
parkeergarages

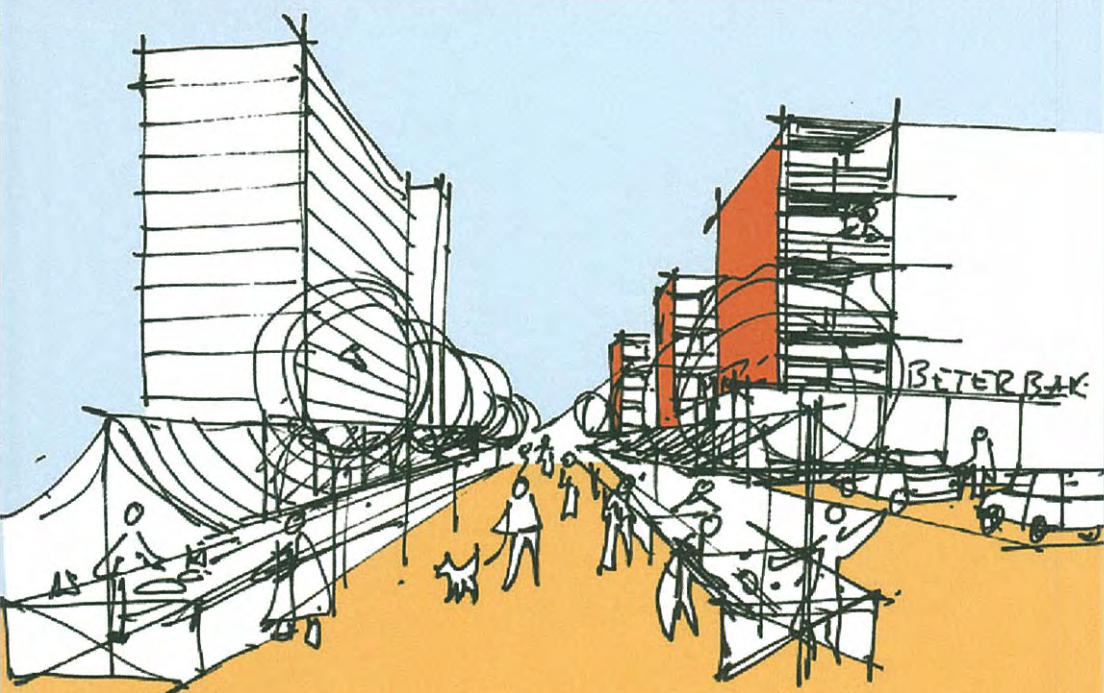

groenstructuur

NU: groen als
losse fragmenten
in landschap

STRAKS: groene
golvende deken met
gestrooide bomen

‘Beter een
slechte woning
op een goede
locatie dan een
goede woning
op een slechte
locatie.’

HENGELO

Klein Driene

Klein Driene in Hengelo

Een wijk uit de middenperiode van de naoorlogse bouw, tussen 1950 en 1960. De wijk heeft weinig relaties met de omgeving. Licht, lucht en ruimte spelen een grote rol. De open verkaveling is uitgewerkt in stempelstructuren aan weerszijden van een centrale as. Het hoge schaalniveau beheerst het ontwerp. In feite is de wijk één ensemble, zeker het westelijk deel. Het is daardoor ingewikkeld om in te grijpen op het niveau van de bouwblokken en de woningen, zoals is gebeurd bij het nieuwbouwproject met een woonzorgcomplex voor gehandicapten. Bij die ingreep is een deel van een stempel vervangen door nieuwbouw en dat doet afbreuk aan de heldere hoofdstructuur en de opzet van de stempelverkaveling. De vraag is of de wens naar meer differentiatie kan worden gerealiseerd met behoud van het beeld van het oorspronkelijke ontwerp.

Klein Driene en De Noork

De uitgangspunten van de CIAM zijn verschillend uitgewerkt in De Noork, het westelijke deel van de wijk door Van den Broek en Bakema, en in Klein Driene, het noordoostelijke deel van Klomp en Van Putten. In De Noork wordt de stempelstructuur aan twee kanten van de as niet gespiegeld herhaald. Wandelend door de wijk is de stempelstructuur duidelijk herkenbaar. De Noork bestaat in feite uit één ensemble. De centrale as in Klein Driene is minder geprononceerd. De Schubertstraat is meer een hoofdstraat. Aan twee kanten van de as wordt een verschillend stempel drie maal herhaald. Klein Driene bestaat eigenlijk uit een verzameling van twee keer drie ensembles

en de structuur is minder herkenbaar. Wandelend langs de hoofdas kan de structuur je helemaal ontgaan. De as loopt in de rand van de wijk dood op een aantal garages.

Kleine Driene is het belangrijkste deel voor deze studie. De vraag is of differentiatie van de woningen mogelijk is zonder het complete beeld van de twee ensembles langs de hoofdas aan te tasten. Een ingewikkelde opgave, zeker omdat het oorspronkelijke ontwerp op een aantal plaatsen nog intact is, terwijl het op andere plaatsen is aangetast door de nieuwbouw. Het onderzoek richt zich daarom op de vraag of er binnen de bestaande bebouwing ruimte is voor differentiatie, met een ingreep op het niveau van de bouwblokken, zonder de structuur aan te tasten.

Een andere onderzoeksvraag is de relatie tussen het deel en het geheel: tussen de gehele wijk en de omgeving en tussen de twee delen van de wijk. Willen we een verbinding ontwikkelen tussen de delen van de wijk? Kan er een nieuwe relatie ontstaan tussen de wijk en de stad? Wat is daarbij de betekenis van ontwikkelingen in de directe omgeving, zoals de geplande verkeersader en het nieuwe bedrijventerrein? Moeten we streven naar een relatie of kiezen we voor een tegenstelling? Bovendien is het voorzieningenniveau een aandachtspunt. In de loop van de jaren is het aanbod afgenomen. De bewoners maken veel gebruik van winkelcentrum Groot Driene, dat beter bereikbaar is dan de winkels aan de Mozartlaan in De Noork. Een onderdeel van de opgave is zoeken naar oplossingen om de voorzieningen te centreren, naast mogelijkheden voor

de horeca aan de Joseph Haydnlaan, die overlast veroorzaakt.

Verschillende strategieën

De woningen in Klein Driene zijn eigendom van de corporaties HBS Ons Belang en Woningbeheer Sint Joseph, die verschillend denken over de toekomst van de wijk. Ook de gemeente en de welstandscommissie oefenen invloed uit op het formuleren van een strategie voor de toekomst.

HBS Ons Belang werkt aan plannen om grootschalig in te grijpen in Klein Driene. Er wordt een nieuw gebouw van zes verdiepingen ontwikkeld voor de plaats waar de Schubertstraat doodloopt. Bovendien zijn er plannen voor sloop en nieuwbouw in voorbereiding. Ons Belang vindt dat er in de wijk te veel portiek-etagewoningen staan. Het woningaanbod moet meer aansluiten bij verschillende doelgroepen, onder andere door het toevoegen van koopwoningen. Ons Belang beschouwt zichzelf als marktpartij. Ze is er van overtuigd dat de afzet het aanbod bepaalt. Als de huurmarkt inzakt, neemt de verhuurbaarheid van de portiek-etagewoningen af en komt Klein Driene in de problemen. Die ontwikkeling wil Ons Belang voor blijven. Voor Woningbeheer Sint Joseph heeft herstructurering van Kleine Driene geen hoge prioriteit. Door de druk op de huurmarkt ontstaan er de komende tien tot vijftien jaar geen grote verhuurproblemen. Sint Joseph richt zich op behoud en onderhoud en heeft fors geïnvesteerd in de woonomgeving, met als resultaat dat de vraag naar de woningen is toegenomen. In het verleden is het groen beheerd door de bewoners en verloederd, maar de corporatie heeft het groen teruggekocht en grootschalig

aangepakt. Door een hek aan de straatkant is een semi-openbare verblijfsruimte ontstaan met groen dat visueel bij de woningen hoort, zodat de belevingswaarde is verhoogd. De sociale veiligheid van de achterpaden is verbeterd door ze te verbreden, er zijn betere erfafscheidingen neergezet en ondergrondse containers. De gemeente legt de nadruk op de cultuurhistorische waarde van de wijk, mede op aanwijzing van de welstandcommissie. De gemeente zoekt naar strategieën waarin de essentie van de wijk wordt beschreven en wordt gebruikt als uitgangspunt voor de vernieuwing.

Het proces van verandering

Onderzoekend ontwerpen kan een bijdrage leveren aan het formuleren van een visie op de wijk en aan het afstemmen van de belangen en wensen van de verschillende partijen. Centraal staat daarbij dat de structuur en de bebouwing de kwaliteit en de identiteit van de wijk dragen. Het onderzoek richt zich op het ontwikkelen van concepten die die kwaliteit en samenhang versterken: het ontwikkelen van een nieuw soort gebruik, met behoud van de kenmerkende ruimtemaat. Dit betekent ingrijpen op het niveau van de bebouwing in relatie tot ingrijpen op het niveau van de stedenbouwkundige opzet en structuur. Maar ook het zorgvuldig omgaan met de relatie tussen de in zichzelf gekeerde wijk en het stadslandschap rond de wijk. Bovendien zoeken we naar een passend proces. De vraag is of we het tempo van de vernieuwing moeten aanpassen aan de veroudering en verandering van de bevolking of moeten streven naar een hoger tempo.

parkeren
collectief parkeren nieuwbouw / nieuwbouw

74

gebouwtypologie
bestaande bouw / nieuwe bloktypologie

76

woningtypologie
nieuwbouw

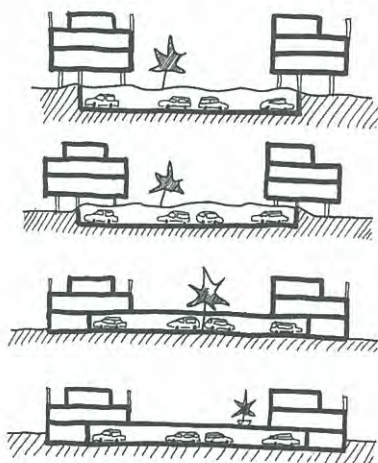
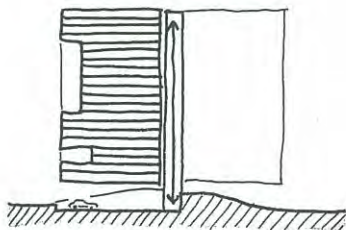
78

verbetering relatie privé-openbaar

80

collectief parkeren nieuwbouw

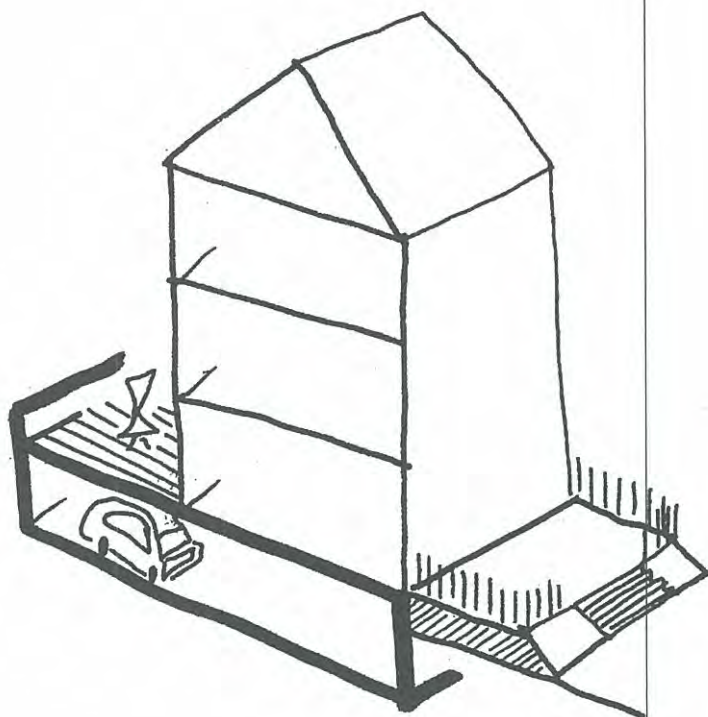
parkeren
(half) verdiept
parkeren in kelder

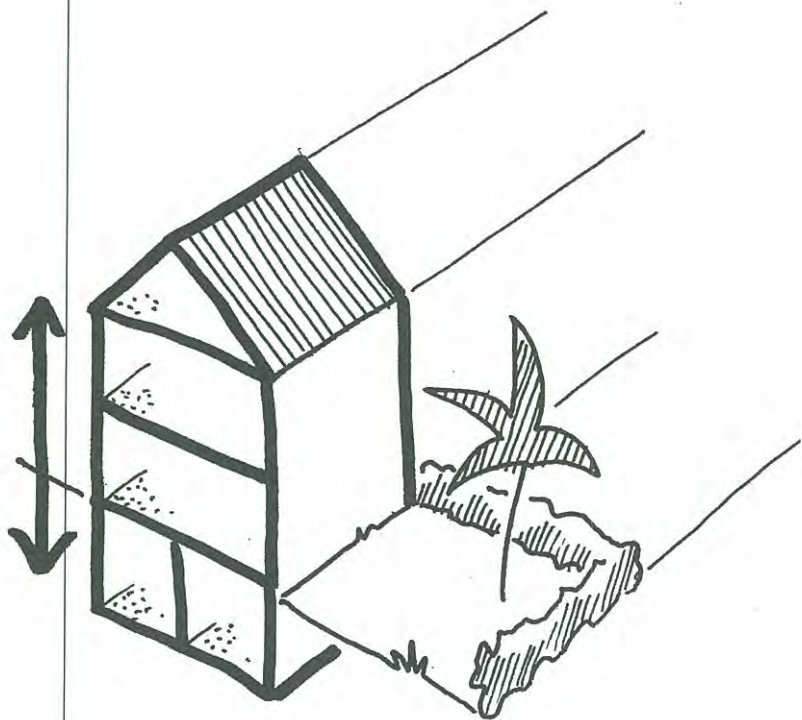

parkeren
parkeren onder
de woning en onder
parkeerdek

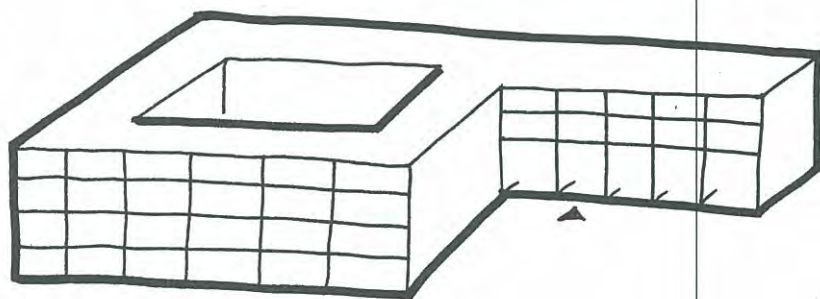
parkeren nieuwbouw

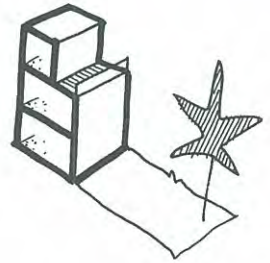

gebouwtypologie
verticaal samenvoegen:
eengezinswoningen
met kelder

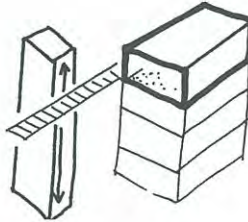
nieuwe bloktypologie

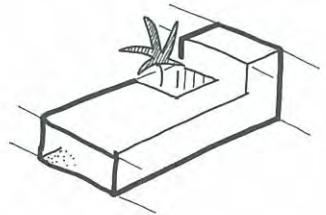
woningtypologie
grondgebonden
eengezinswoning

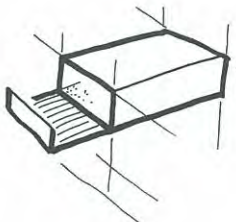
woningtypologie
zorgwoning

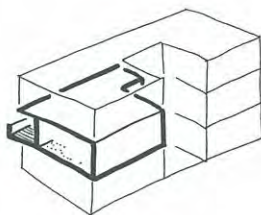

woningtypologie
patiwoningen

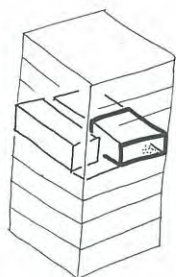

woningtypologie
appartement

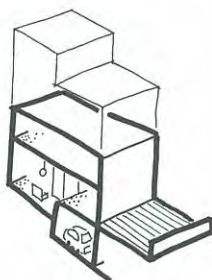

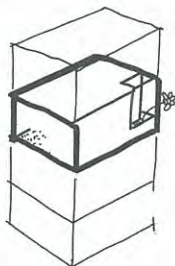
woningtypologie
portiekwoning

woningtypologie
stadsvilla's

woningtypologie
woon-werkwoningen

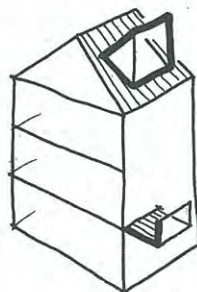

woningtypologie
starterswoningen

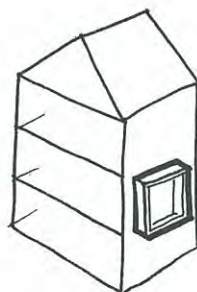
relatie privé-
openbaar
dakterras
frans balkon

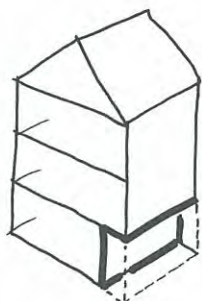

relatie privé-
openbaar
dakkapel
balkons

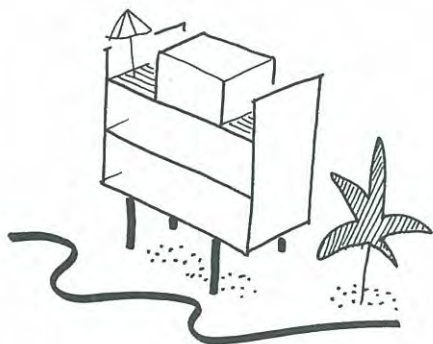

relatie privé-
openbaar
erker

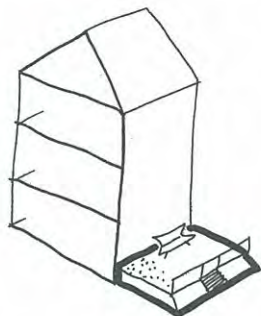

relatie privé-
openbaar
uithollen bestaand
volume

relatie privé-
openbaar
maaiveld loopt onder
nieuwbouw door

relatie privé-
openbaar
verhoogde plint

TEAM 1

Bonnemayer Architecten
Delta Vorm Groep
Duinker, van der Torre samenwerkende architecten
bart duvekot architecten
iDX architecten

TEAM 2

Inbo Adviseurs Stedenbouwkundigen Architecten
SVP Architectuur en Stedenbouw
HM Architecten
Topos Architecten

TEAM 3

Duinker, van der Torre samenwerkende architecten
Wingender Hovenier Architecten
Zitty Amsterdam
Grontmij Midwest

TEAMWORK

83

een raamwerk: TEAM 1
stedenbouwkundige ingrepen / infrastructuur

85

een parkachtig landschap: TEAM 2
stedenbouwkundige ingrepen / groenstructuur / infrastructuur

91

geen einbeeld: TEAM 3
stedenbouwkundige ingrepen / omgaan met stempels

97

Kalm groen raster om te netwerken

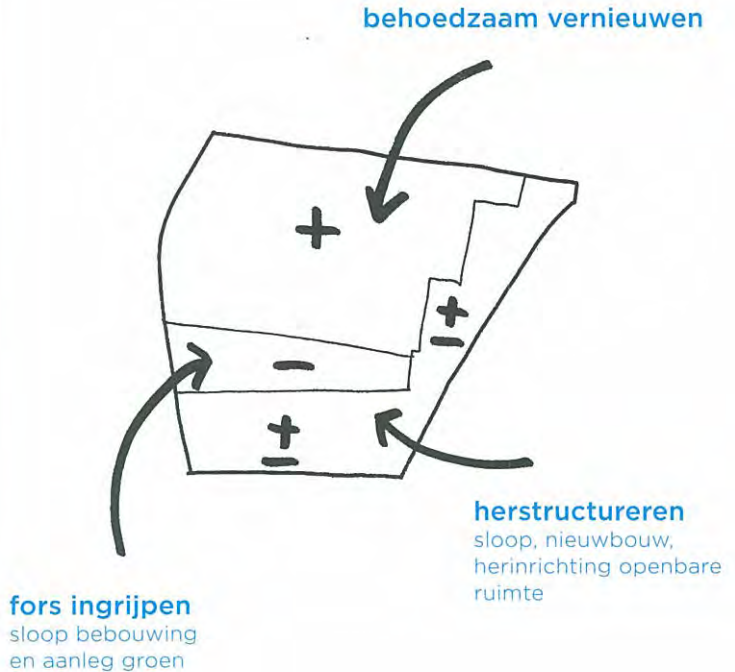
Een raamwerk

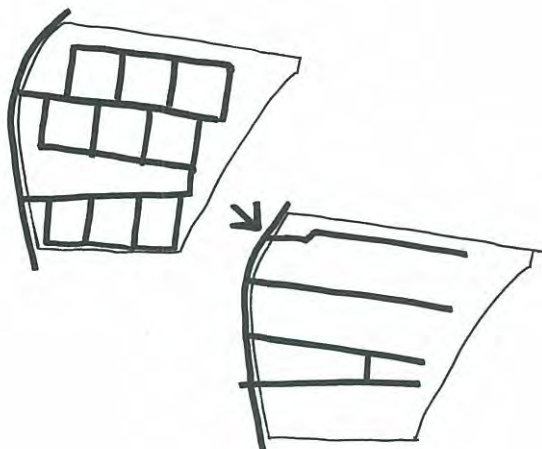
Het team beschouwt het oorspronkelijke ontwerp als richtinggevend. Draggers van de structuur zijn de centrale groene zone die Klein Driene I en II koppelt en de centrale weg die aansluit op de Joseph Haydnlaan en de ooststrand. De aansluitingen van de wijk op de omgeving moeten worden verbeterd. Er is te veel verharding in de wijk, maar een ingreep kan de parkeerdruk verhogen. Voor de vernieuwing is de stempelstructuur het uitgangspunt. De opzet in vier stempels die drie keer worden herhaald, is sterk gelaagd. De moeilijkheid is dat het vervangen van een blok binnen een stempel met zich meebrengt dat dat overal moet gebeuren, of dat een stempel moet worden weggehaald.

Het team werkt de aanpak uit in een boek waarin wordt beschreven welke elementen behouden moeten blijven en welke getransformeerd kunnen worden. Mogelijkheden op het niveau van de woonblokken komen voort uit een analyse van de structuur. De grote structuur van Klein Driene bestaat uit stroken met elk drie identieke stempels. Die stempels moeten behouden blijven. Het noordelijke deel van de wijk is architectonisch het meest interessant; het zuidelijke deel is minder aantrekkelijk, wat betreft architectuur en typologie. Er moet een groene koppeling komen tussen Klein Driene I en II. Er moet een groen raster worden ontwikkeld, met groenverbindingen binnen de wijk en met de rest van de stad.

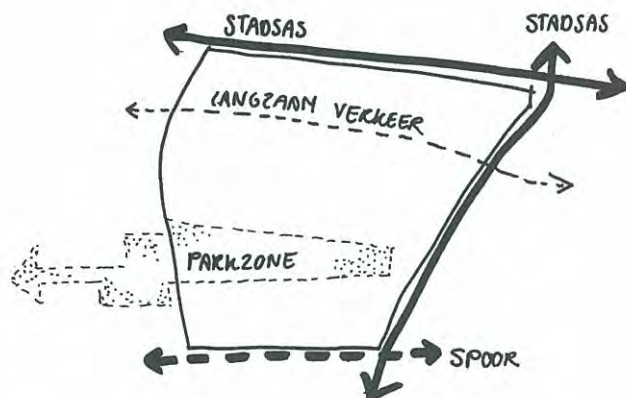
Het kalme, groene karakter van Klein Driene, in combinatie met het bouwstempel, is de inspiratiebron voor voorstellen. Team 1 deelt de wijk in in drie zones die een raamwerk vormen, als leidraad voor de aanpak: de stempelstroken, de groene wig en de rand. Daarnaast verdient de ligging van de wijk aandacht. Door middel van de groene wig kan de wijk worden gekoppeld aan stedelijke netwerken. Het team doet voorstellen voor het opnieuw gebruiken van stempels en voor het ontwikkelen van nieuwe stempels aan de rand van de wijk.

stedenbouwkundige ingrepen

infrastructuur
versimpelen
wegenstructuur

stedenbouw
verankeren van de
wijk in de omgeving;
reageren op de
randen

NIEUWE STEMPELS

RAAMWERK

stempelstructuur - nu

stempelstructuur - raamwerk

RAAMWERK

bebouwingstructuur - nu

bebouwingstructuur - raamwerk

RAAMWERK

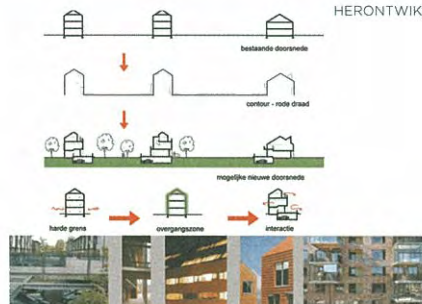
groenstructuur - nu

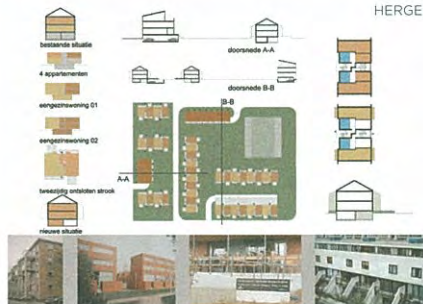
groenstructuur - raamwerk

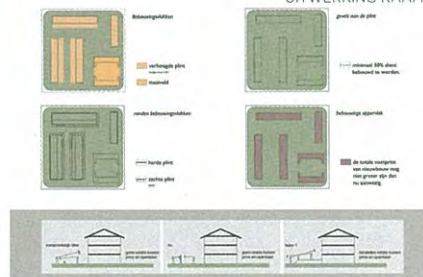
HERONTWIKKELING

HERGEBRUIK

UITWERKING RAAMWERK

Stadstuin wordt entree van de wijk

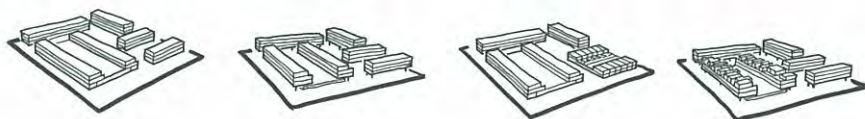
Een parkachtig landschap

Het team vindt dat de aard van de wijk het niet waard is om behouden te worden. Veel woningen zijn te klein, de architectuur is schraal en er zijn bouwtechnische mankementen. Pluspunten zijn het ritme, de ruimte en het groen. Het stratenpatroon en het groen vormen de basis van de wijk, maar de randen sluiten niet aan op de omgeving en op de rest van de wijk.

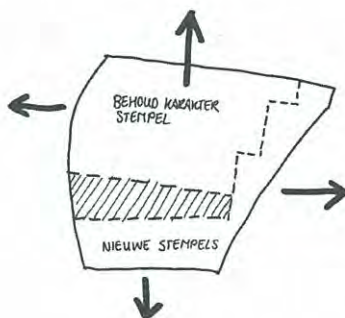
De reeks stempels is belangrijk: verwijdering van een blok uit een stempel is niet wenselijk; dan moet dat in de andere stempels namelijk ook. Het team ontwikkelt een parkachtig landschap, een soort stadstuin waar de woningen aan grenzen. Het park dient als onderlegger voor de structuur van de wijk. Er is alleen ruimte voor privé-tuinen op de dakterrassen. Binnen het parklandschap passen ondergrondse parkeeroplossingen. De groene wig wordt de entree van de wijk. Binnen elke strook is de oost-westrichting bepalend voor de profielen. De voorzieningen kunnen worden verplaatst naar de rand van de wijk.

Team 2 vraagt aandacht voor de ligging van Klein Driene binnen Hengelo, nu ook de infrastructuur wordt veranderd en daardoor de relaties veranderen. Binnen de wijk is de groenstructuur niet helder, doordat er veel auto's in de wijk staan. Het team kiest voor herinterpretatie van het stempel, met behoud van de pluspunten, terwijl de zwakke kanten worden verbeterd. Door de groene scheg te versterken en de noordwand aan te pakken, is transformatie zonder vervreemding mogelijk. Het team kiest voor vernieuwing per soort gebouw en niet per stempel.

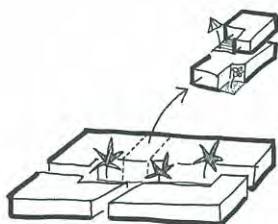
stedenbouwkundige ingrepen

behoud karakter
stempel incl.
footprint bij
niewbouw

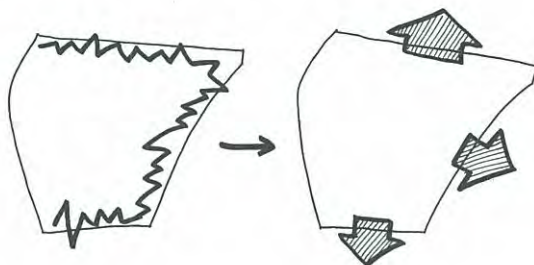

parkrandtorens;
nieuwe stempels
aan de rand

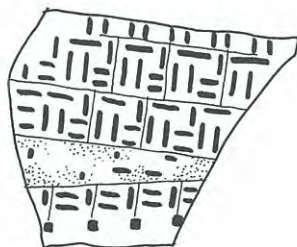

gestapelde
patiowoningen

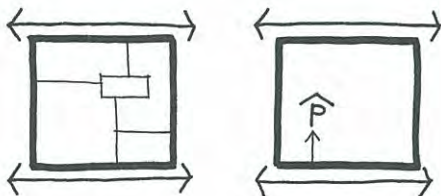
(binnen)hofstempel;
nieuwe stempel aan
de rand

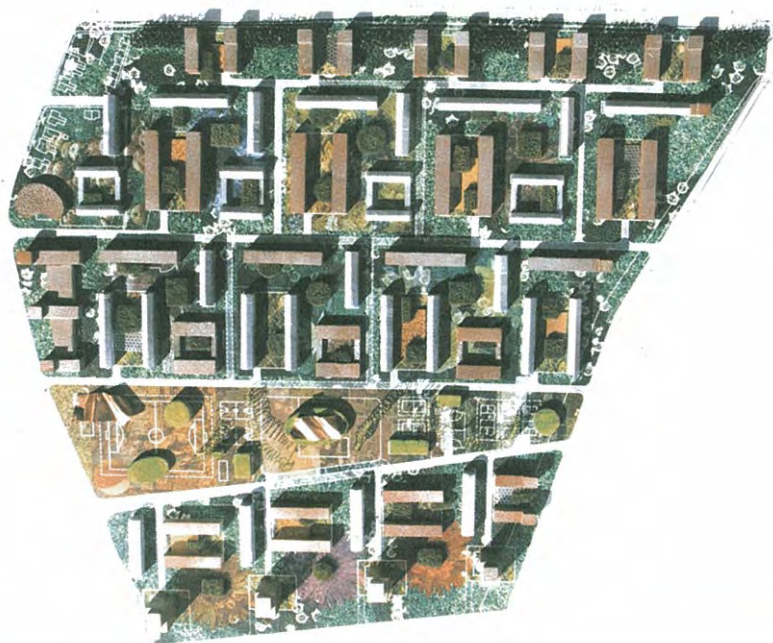
stedenbouw
 NU: rommelige
 randzone
 (achterkant-situatie)
 STRAKS: open relatie
 met de omgeving

groenstructuur
 groenzone wordt
 echte groenzone
 (met voorzieningen)

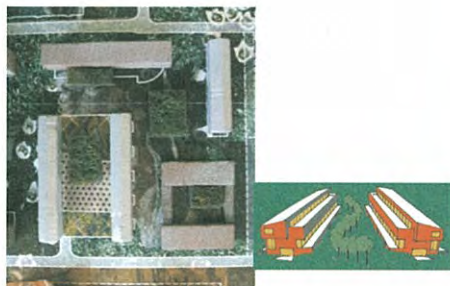
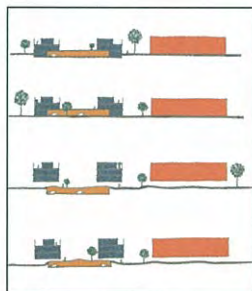
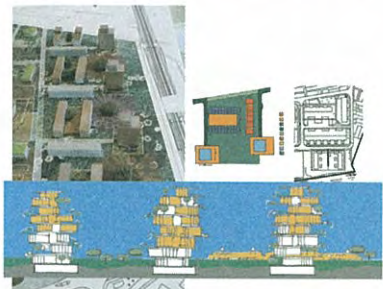
stedenbouw /
 infrastructuur
 door versimpeling
 wegstructuur van
 de stempel en
 door toepassing
 van gebouwde
 parkeervoorzieningen
 meer groen: groot
 park!

transformatie blokken noordzijde

transformatie stempels zuidrand

Alfabet voor vernieuwing

Geen eindbeeld

In eerste instantie valt de dorps- en informele sfeer op. Het noordelijk deel van de wijk is erg mooi.

De rij stempels tussen de Schubertstraat en de Schumannstraat is rommelig.

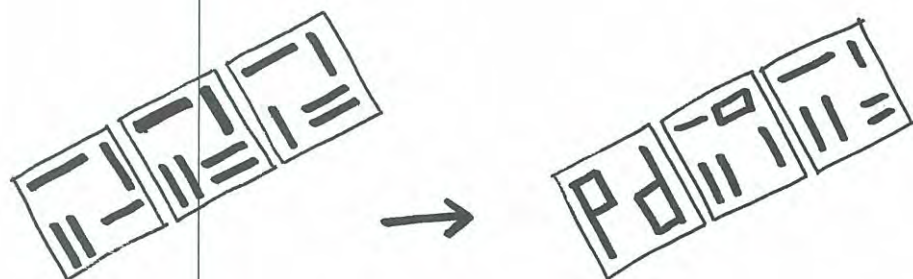
De ontsluiting met het zuidelijke deel kan beter. De opgave is het aanbrengen van verschillen in blokken, lijnen en structuren, met behoud van de kwaliteit. Het onderzoek richt zich op de brandbreedte voor ingrepen. Concreet betekent dat het aanbrengen van onderscheid tussen privé-gebied en openbare ruimte en het ontwikkelen van differentiatie in de woningen. De samenhang tussen de deelgebieden is belangrijk.

Het team werkt die invalshoek uit in een taal voor het kijken naar naoorlogse wijken die niet speciaal is gericht op Klein Driene. Uitgangspunten daarbij zijn het behoud van zichtlijnen en het versterken van de groene ruimten. Belangrijke thema's zijn zichtlijnen en andere lijnen, geen eindbeeld, een waardenkaart, ruige randen en 'als dit, dan dat'. Het geheel van de architectuur, de stempelstructuur en het groen vormen de kwaliteit van de wijk. De eengezinswoningen zijn goede en gewenste woningen; de etagewoningen kunnen worden samengevoegd tot ruime eengezinswoningen.

De wijk sluit niet goed aan op het omliggende landschap. Binnen de wijk is de aansluiting van de achtertuinen op de straten opvallend. Als centrale gedachte formuleert het team: het stempel frustreert de toekomst. Het team gaat daarom op zoek naar een alfabet met mogelijkheden voor vernieuwing van naoorlogse wijken. Het team werkt schetsmatig naar het woningniveau, zonder te streven naar een eindbeeld.

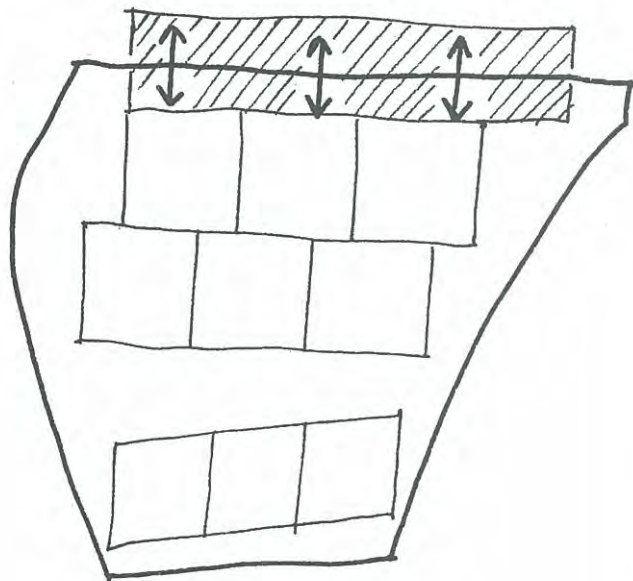
De conclusie van team 3 is dat er veel mogelijkheden zijn als je niet streeft naar een eindbeeld. Je kunt de consequenties testen van mogelijke vragen in de toekomst en transformaties beschouwen tegen de achtergrond van de tijd. Overigens betekent transformatie altijd verdichting en heeft het groen bijna zijn eindbeeld bereikt.

stedenbouwkundige ingrepen omgaan met stempels

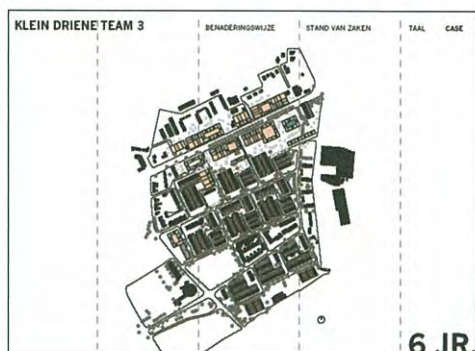
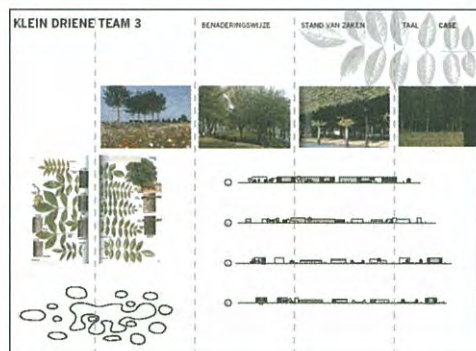

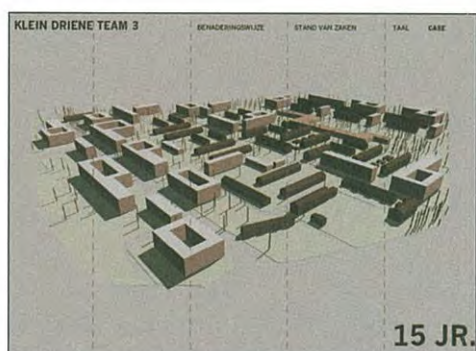
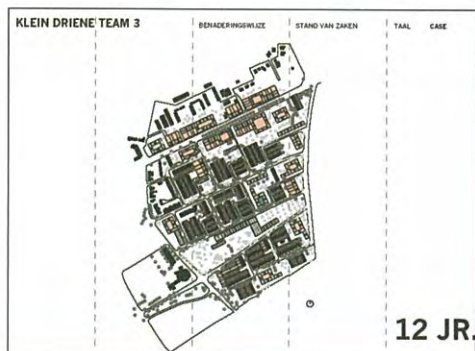
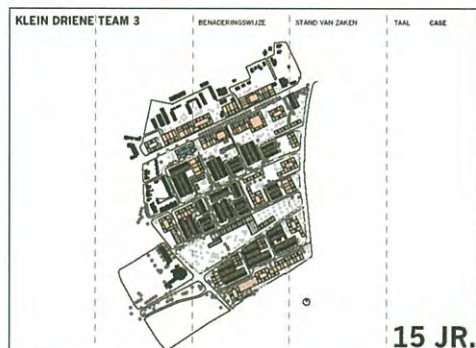
stedenbouw
NU: grid en stempels

STRAKS: handhaving
grid; vervanging
stempelstructuur
door diverse
woonvormen

stedenbouw
verankeren van de
wijk in de omgeving;
reageren op de
randen

‘Het zijn de
verkeerde
woningen voor
de verkeerde
mensen op
een verkeerde
plaats.’

1945-1950

NIJMEGEN

Broersveld

Broersveld in Nijmegen

Een vroeg-naoorlogse wijk uit de periode 1945-1950 waarvan delen nog zijn gebouwd volgens een vooroorlogs ontwerp, met de wijkgedachte als nieuw uitgangspunt. Het laatste deel is gebouwd naar naoorlogse maatstaven, in lineaire patronen met meer etagebouw en een open verkaveling. De bebouwing bestaat uit stroken met open hoeken in de verkavelingsstructuur. Eengezinswoningen worden afgewisseld met enkele benedenbovenwoningen en portiek-etagebouw. De traditionele architectuur in de stijl van de Delftse school is gedetailleerd uitgewerkt. Broersveld heeft groene randen, maar weinig groen in de wijk zelf. Voorzieningen zijn schaars, met name voor jongeren. De opgave is onderzoeken waar ruimte is voor vernieuwing, vooral op het strategische niveau. Waar liggen de marges in de maatvoering en de mogelijkheden? Wat is de toekomstwaarde van het ontwerp? Welke strategieën maken vernieuwing mogelijk, zonder de wijk als geheel aan te tasten?

Problemen op termijn

Voor de woningen in Broersveld gelden lange wachttijden, met name voor de eengezinswoningen. Maar nieuwe bewoners zijn kritischer over de wijk dan bewoners die er al langer wonen. Met name de portiek-etagewoningen worden vaak geweigerd. Broersveld ziet er groen uit door het groen in de omgeving, de ligging tegen een stuwwal en de tuinen in het oostelijke deel. In de wijk zelf is weinig groen. Voorzieningen voor kinderen zijn er weinig. De centrale groenvoorziening aan de Hengstdalseweg wordt opnieuw ingericht met speelvoorzieningen en krijgt daardoor

een minder groene aanblik. De sporthal aan de Cypressestraat wordt vervangen door nieuwbouw met naast sportvoorzieningen ook een wijkcentrum. Op dit moment zijn er weinig problemen in Broersveld, maar op een termijn van tien of vijftien jaar ontstaan er naar verwachting bouwtechnische problemen en fricties op het gebied van het woningaanbod. Parkeren wordt een probleem, zeker in de avonduren. De portiek-etagewoningen aan de Cypressestraat en de beneden-bovenwoningen aan de Hengstdalseweg vertonen tegen die tijd bouwtechnische gebreken, naast de veelvoorkomende naoorlogse problemen zoals vocht, tocht en gehorigheid. De eengezins-woningen zijn dan niet meer geschikt voor de oudere bevolking, door de trapjes in de woning, als oplossing voor de geaccidenteerde omgeving. Ook in de openbare ruimte zijn hoogteverschillen die ouderen moeilijk kunnen overbruggen. Standvast Wonen is eigenaar van ongeveer de helft van de woningen. De corporatie wil de portiek-etagewoningen de eerste jaren nog niet aanpakken, omdat ze nu nog goed verhuurbaar zijn, met name aan jongeren. Een nieuwe invulling van de locatie aan de Hengstdalseweg staat pas voor na 2010 op het programma. Corporatie De Gemeenschap bezit de andere helft van de woningen en heeft vóór 2020 geen ingrijpende aanpak in gedachten.

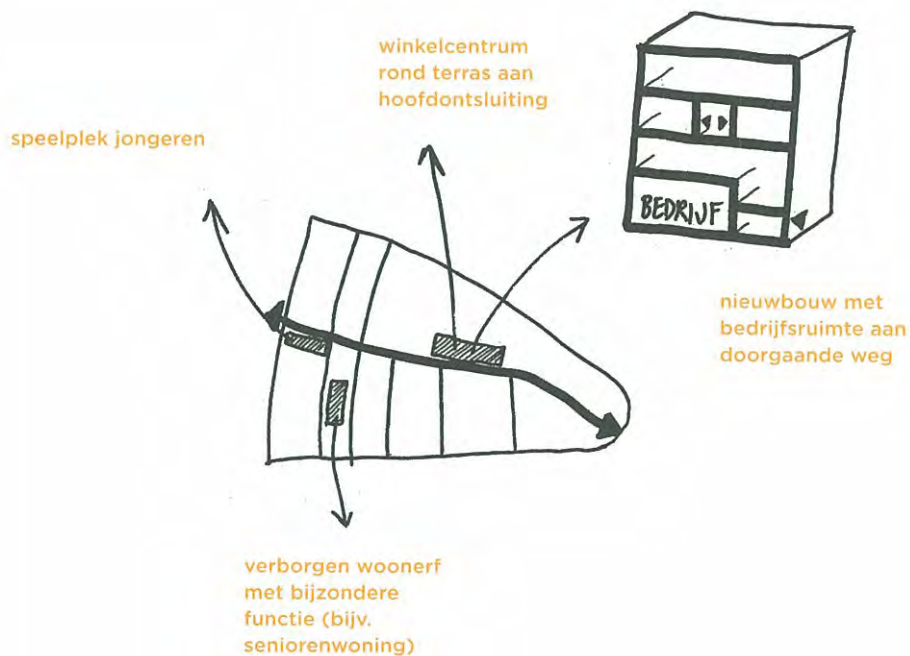
Een toekomstgerichte strategie
De belangrijkste opgave voor Broersveld is het ontwikkelen van een toekomstgerichte strategie waardoor de waarden van de wijk worden behouden en de toenemende problemen worden opgelost.

Er is behoefte aan een duidelijk geformuleerde procesmatige aanpak met een concrete probleemstelling. Bovendien groeit de vraag naar toegankelijke seniorenwoningen die voldoen aan de wensen en eisen van de doelgroep. Er wordt gedacht aan het ontwikkelen van woonzorgzones. Er moet een oplossing komen voor het parkeren en voor het gebruik en de inrichting van de groene ruimten.

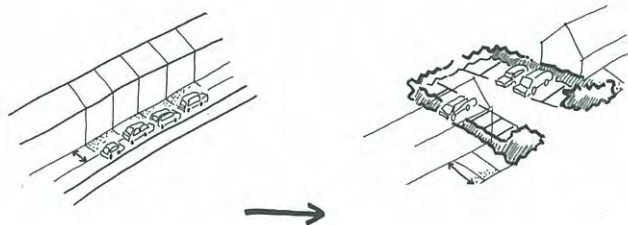
voorzieningen 110

parkeren 111
parkeren in openbare ruimte / collectief parkeren
grootschalig parkeren / parkeren op eigen terrein

woningtypologie 116
bestaande bouw / omgeving / nieuwbouw

parkeren in openbare ruimte

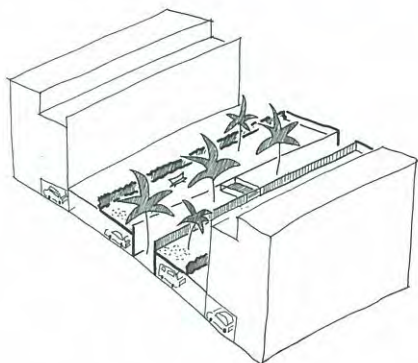

collectiviteit

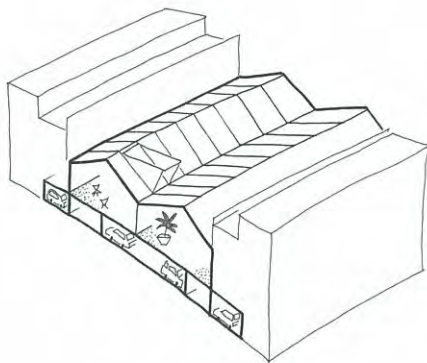
NU: veel parkeren
op straat, dus weinig
ruimte voor groen

STRAKS: sloop
woningen t.b.v.
parkeerhofjes; meer
ruimte voor groen;
diepere voortuinen

collectief parkeren

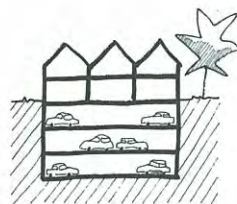
collectiviteit /
parkeren
parkeergarage met
collectieve daktuin

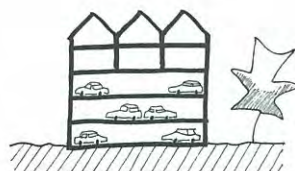
collectiviteit /
parkeren
collectief atrium op
parkeerkelder

collectief parkeren nieuwbouw

parkeren
parkeren in
parkeerhuis onder
maaiveld

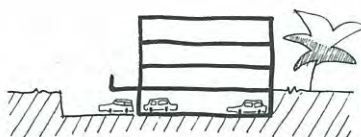
parkeren
parkeren in
parkeerhuis boven
maaiveld

parkeren
parkeren onder de
woning en onder
parkeerdek

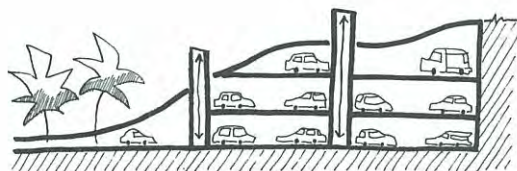
parkeren
(half)verdiept
parkeren in kelder

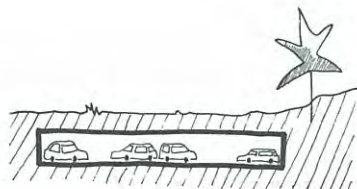
grootschalig parkeren

parkeren
parkeren onder
de weg

parkeren
parkeren in de helling

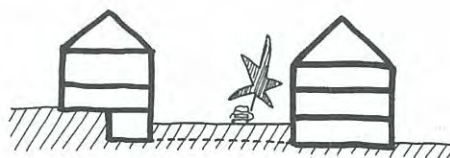

parkeren
parkeren parallel
aan de hoogtelijn

parkeren
parkeren halfverdiept
met loofgang

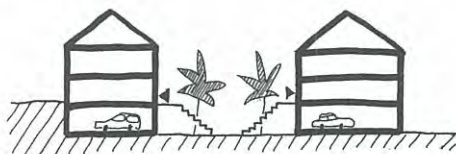
parkeren op eigen terrein: bestaande bouw

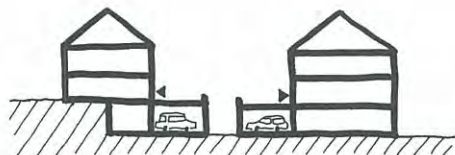
parkeren
bestaande situatie

parkeren
parkeren op
kelderniveau;
parkeerdek

parkeren
parkeren onder
de woning op
kelderniveau

parkeren
uitbouw garage op
kelderniveau

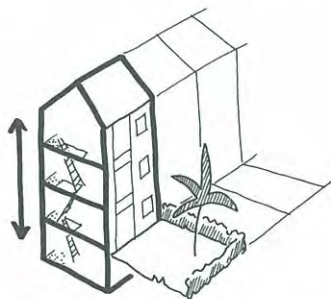

parkeren
parkeren op
kelderniveau

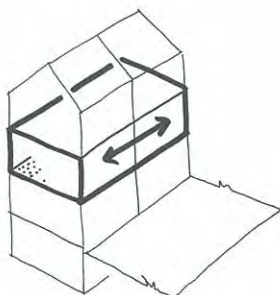

parkeren
parkeren in woning
op begane grond

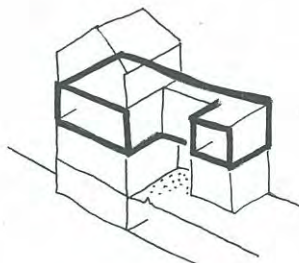
woningtypologie
herenhuis (verticaal
samenvoegen)

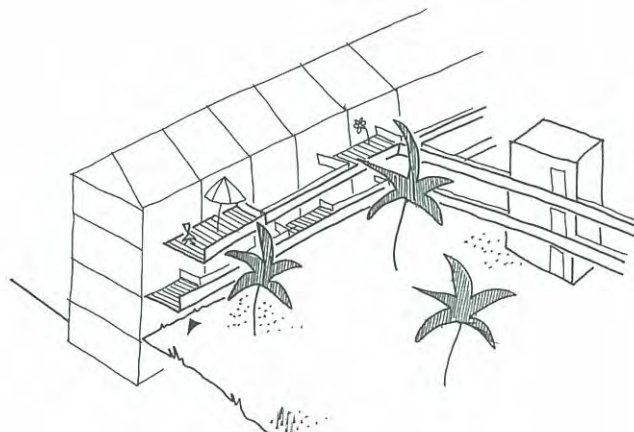

woningtypologie
horizontaal
samenvoegen

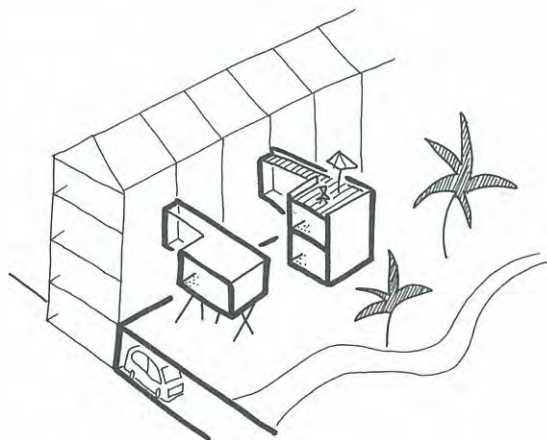

woningtypologie
meegroeihuis

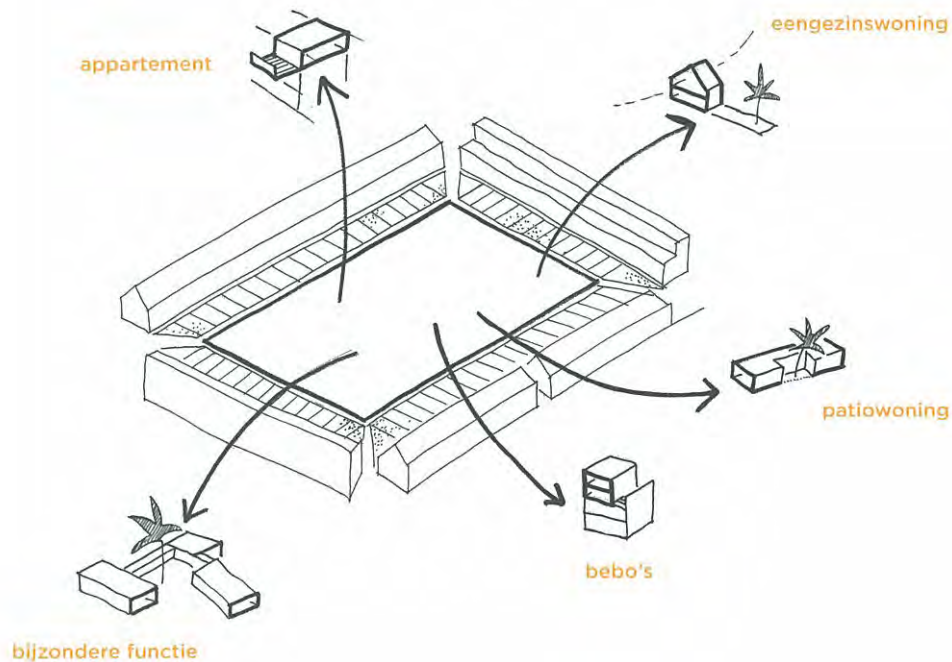

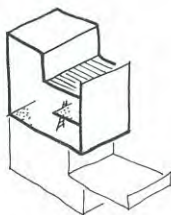

collectiviteit
buitenruimte
uitbouwen en
nieuwe ontsluiting
in collectieve hof

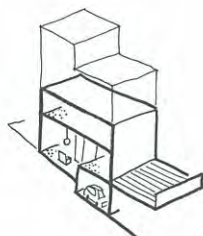

collectiviteit
uitbouwen in
collectieve hof

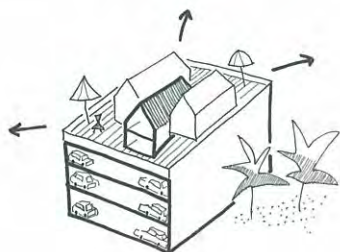

woningtypologie
loftwoning

woningtypologie
woon-werk/
winkelwoning

woningtypologie
parkeerhuis
penthouse

woningtypologie
parkeerhuis woning

TEAM 1

A12 Architecten
Architecten Associatie Zaltbommel
Atelier Pro architecten
K3 architectuur en planning
ONX architecten

TEAM 2

01-10 Architecten
Bik + Mulder Architecten
Copijn Utrecht Tuin- en landschapsarchitecten
G+M architecten

TEAM 3

Heren 5 Architecten
Metropolis Architecten
studio Cors
van Herpt Architecten
Han van Zwieten

geleidelijk omvormen: TEAM 1
stedenbouwkundige ingrepen

123

ingrijpen is nodig: TEAM 2
stedenbouwkundige ingrepen / groenstructuur

129

bewoners als inspiratiebron: TEAM 3
stedenbouwkundige ingrepen

135

Berg en dal met veel groen

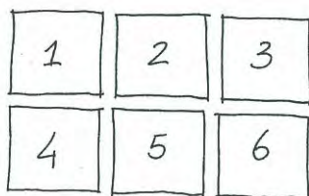
Geleidelijk omvormen

De belangrijkste kwaliteiten van Broersveld zijn volgens dit team de straatprofielen, de strokenverkaveling en de hoogteverschillen. Het parkeren, het gebrek aan structuur in de groenvoorzieningen op sommige plaatsen en de grootte van veel appartementen lijken in eerste instantie de problemen van de wijk. Gebieden om naar oplossingen te zoeken zijn de tussenruimte, een integrale aanpak van het parkeren en het verbeteren van de groenstructuur.

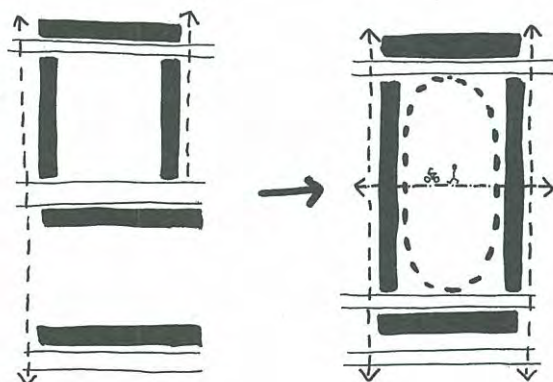
Bij nadere analyse blijken de portiek-etagewoningen geen knelpunt, maar een kwaliteit. De laagbouw is een punt van zorg. Er zijn geen grote problemen maar wel aandachtsgebieden. Juist hier ziet het team kansen: het realiseren van hoogteverschillen rond de Berg en Dalseweg in het noordoosten, het ontsluiten van kleine en slecht toegankelijke portiek-etagewoningen met een lift, het hoogteverschil bij de laagbouw gebruiken om parkeerplaatsen onder de grond te realiseren, meer kwaliteit realiseren met behulp van een integraal plan voor het groen.

Uiteindelijk heeft het team niet de behoefte om de hele wijk aan te pakken. Broersveld heeft wat betreft team 1 een prachtige structuur met veel groen, maar het groen staat onder druk door het parkeren. Het team stelt voor om de wijk geleidelijk om te vormen aan de hand van een representatieve doorsnede.

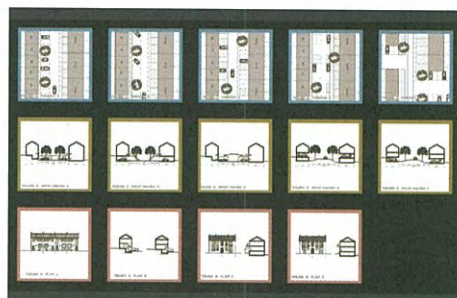
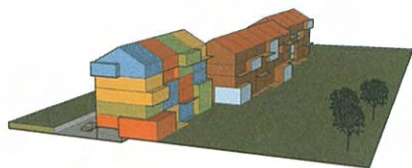
stedenbouwkundige ingrepen

stedenbouw /
stempels
FASERING
bouwblok als
stempel maakt
geleidelijke
transformatie
mogelijk

stedenbouw /
 stempels
**VERGROTEN
 BOUWBLOK**
 ruimere opzet;
 introductie
 langzaamverkeers-
 route; meer groen;
 betere oriëntatie
 van de wegen

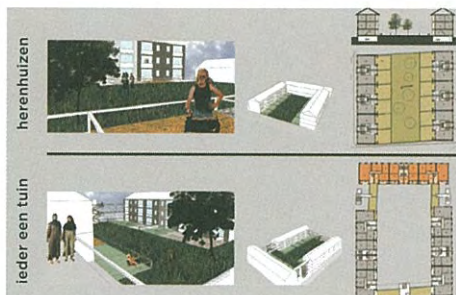

TOOLBOX

AANTAL MENSEN GELIJK

VERDUNNING: MINDER MENSEN

VERDICHING: MEER MENSEN

Kwaliteit & karakter

Ingrijpen is nodig

Team 2 stelt dat Broersveld een dorps karakter heeft. Kenmerkend zijn de komvorm, de mooie groene randen en de drie doorkruisende wegen. Incidenteel ingrijpen is mogelijk, met de openbare ruimte als uitgangspunt. Het team werkt de aanpak uit in een raamwerk, als basis voor investeringen. Het raamwerk toont de kwaliteit, het karakter en de identiteit van de wijk in de vorm van een reliëf, met groene aders van noord naar zuid en omgevingsgroen. Bepalende factoren voor de beeld-kwaliteit zijn: veel privé-groen, het dorpse karakter, de schaal van de bebouwing, de rooilijnen en de straatprofielen, de open bouwblokken, geen herhaling van stempels. Problemen zijn er op het gebied van parkeren, de bevolkingssamenstelling, het groene casco en de woningen.

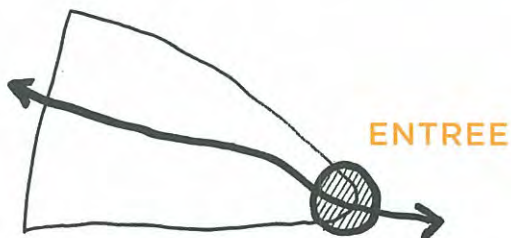
Er wonen veel starters en ouderen in de wijk; de kritische bewoner verdwijnt. Starters trekken snel weer weg, ouderen wonen soms al tientallen jaren in de wijk. De modale groep van mensen met kinderen die een grotere woning zoeken is zwaar ondervetegenwoordigd. Het groen moet beter worden onderhouden en worden versterkt. De groene ruimte is eenzijdig en heeft nauwelijks gebruikswaarde. De relatie tussen de woningen en het maaiveld moet worden versterkt, bijvoorbeeld door de woningen en de tuinen dichter bij elkaar te brengen. De woningen moeten beter aansluiten op veranderingen in de woningmarkt. Woningen kunnen worden aangepast voor ouderen door een betere toegankelijkheid en een lift. De begaanbaarheid van de wijk voor ouderen kan worden verbeterd.

Uitgangspunten van de voorstellen van team 2 zijn de huidige bewoners, lage huren, samenhang van beeld en sociaal klimaat en de lange wachtlijsten. Ingrijpen is nodig omdat de kwaliteit van de woningen niet meer voldoet en de openbare ruimte verloedert. De gekozen strategie heeft twee lijnen:

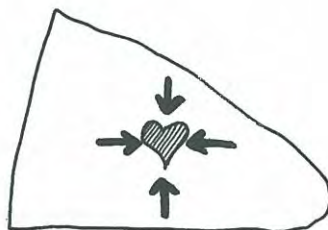
- de bebouwing aanpakken (door nieuwbouw en door het verlengen van de levensduur van de bestaande woningen) en
- het versterken van de hoofdstructuur. Het toevoegen van woningen bij de entree van de wijk levert extra geld voor vernieuwing op.

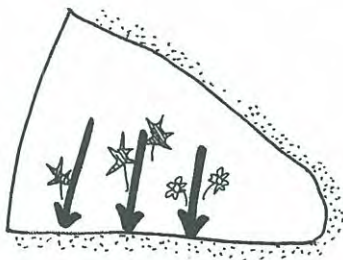
stedenbouwkundige ingrepen

stedenbouw
versterken entree
van de wijk door
herinrichting
en toevoeging
nieuwbouw

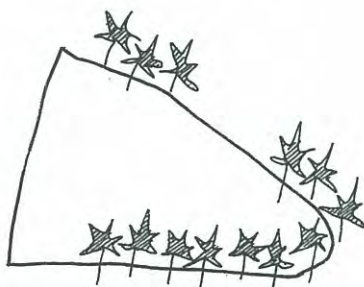

stedenbouw /
voorzieningen
versterken
wijkcentrum door
herinrichting plein,
sloop en nieuwbouw,
toevoeging van
woningen, winkels
en buurtcentrum

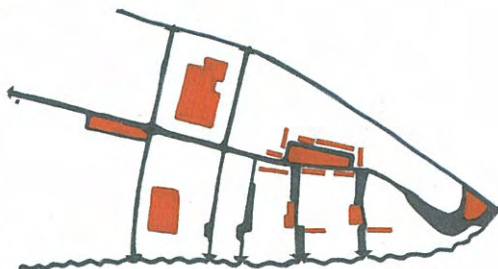
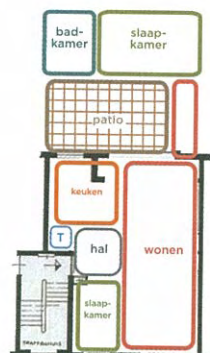
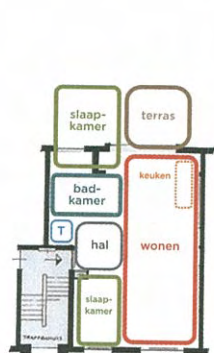
stedenbouw /
groenstructuur
versterken relaties
met groene randen
(sloop woningen,
aanleg groenzones)

stedenbouw /
groenstructuur
versterken en
benutten groene
randen (krijgen
functie)

uitbouwwunit met bijzondere woonkwaliteit

Acupunctuur tegen de vergrijzing

Bewoners als inspiratiebron

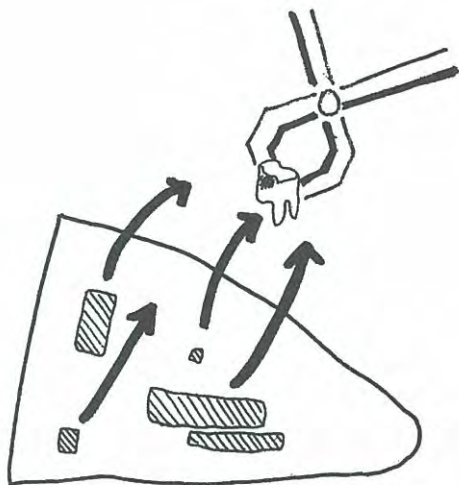
Elementen van de wijk die het team aanspreken zijn de mooie straatprofielen, de tuinen en de woonomgeving. De bewoners zijn duidelijk betrokken bij de openbare ruimte. Het winkelcentrum, dat buiten de wijk ligt, is een belangrijk element van de woonomgeving. Het noordelijk deel heeft een goede structuur, maar er zijn wel parkeerproblemen. In het westelijk en zuidelijk deel zijn weinig problemen.

Het centrum van de wijk staat centraal bij de vernieuwing. Het was tot kort geleden een groen gebied, waar nu speelvoorzieningen zijn gerealiseerd. De aansluitingen op het centrum zijn belangrijk, naast zichtassen naar het groene gebied. De rug-aan-rugflats verdienen aandacht. Het groen tussen de flats wordt niet gebruikt. De hoogteverschillen bieden mogelijkheden om nieuwe parkeeroplossingen te realiseren, voor een deel onder de grond. Levensloopbestendige woningen zijn belangrijk, om de bewoners de mogelijkheid te geven binnen Broersveld een lange wooncarrière te doorlopen. Een nadere studie laat zien dat het publieke domein kansen biedt voor de vernieuwing. Broersveld is een compacte tuinstad met weinig openbare ruimte en veel privé-tuinen. De Nijmeegse context is een belangrijk element bij de vernieuwing. Ontwerprichtingen zijn het bevorderen van keuzevrijheid en het inspelen op de topografie.

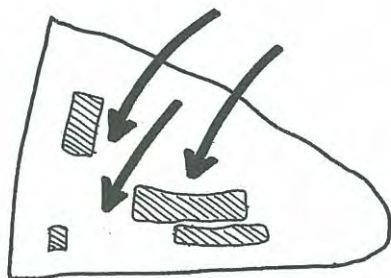
De *hortus conclusus* (een besloten, ommuurde tuin) is een hulpmiddel om de verschillende planlagen te koppelen. Belangrijke punten om aan te pakken zijn het centrale groengebied, de in zichzelf gekeerde ruimten en elementen waarmee planlagen kunnen worden gekoppeld. Het team doet concrete voorstellen om de relatie van de woningen met het maaiveld te versterken, met aandacht voor de levensbestendige woning. Aandachtspunten zijn: meer grotere woningen, versterken van de groenstructuur, handhaven van de schaal van de bestaande wijk, parkeren integreren in de bouwblokken of in ondergrondse parkeervoorzieningen, meer verschillende groepen bewoners aantrekken. De achtertuinen, kavelgroottes, footprints en erfafscheidingen moeten worden gehandhaafd. Het team zoekt naar evenwicht tussen bewaren, versterken en vernieuwen.

Team 3 kiest voor de bewoners als inspiratiebron, als ervaringsdeskundigen die hun waardering uitspreken over de wijk. Er zijn knelpunten, zoals het eenzijdige woningaanbod, maar vernieuwing gaat niet alleen over gebouwen. De wijk vergrijsd. De schaal van de woning staat centraal in de gekozen strategie. De gekozen aanpak lijkt op acupunctuur. Het doel is een aangename wijk voor jong en oud, met verschillende woonvormen.

stedenbouwkundige ingrepen

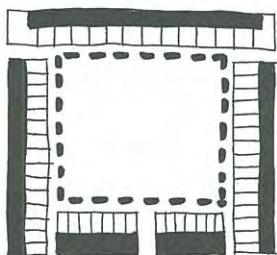

stedenbouw
INGRIJPEN
OP SLECHT
FUNCTIONERENDE
PLEKKEN IN DE
WIJK
gefaseerd vervangen
van verouderde
woningen en
voorzieningen

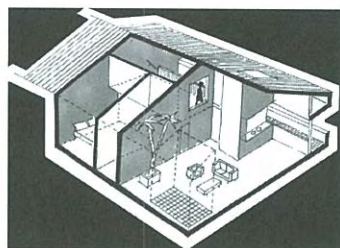

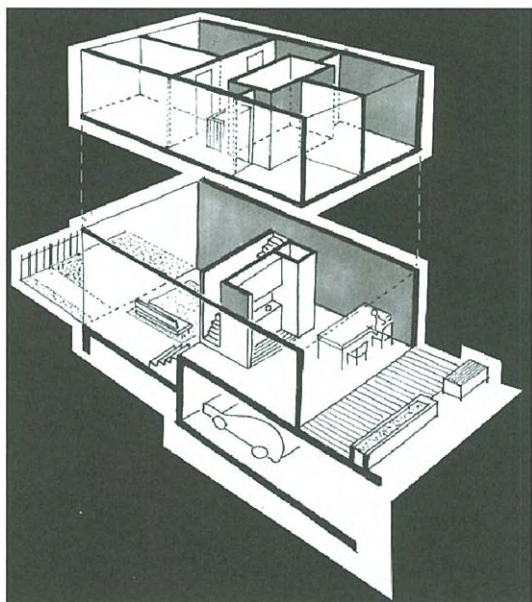
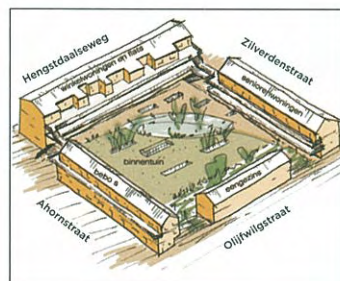
stedenbouw
VERSTERKEN
AANWEZIGE
KWALITEITEN
 toevoegen van:

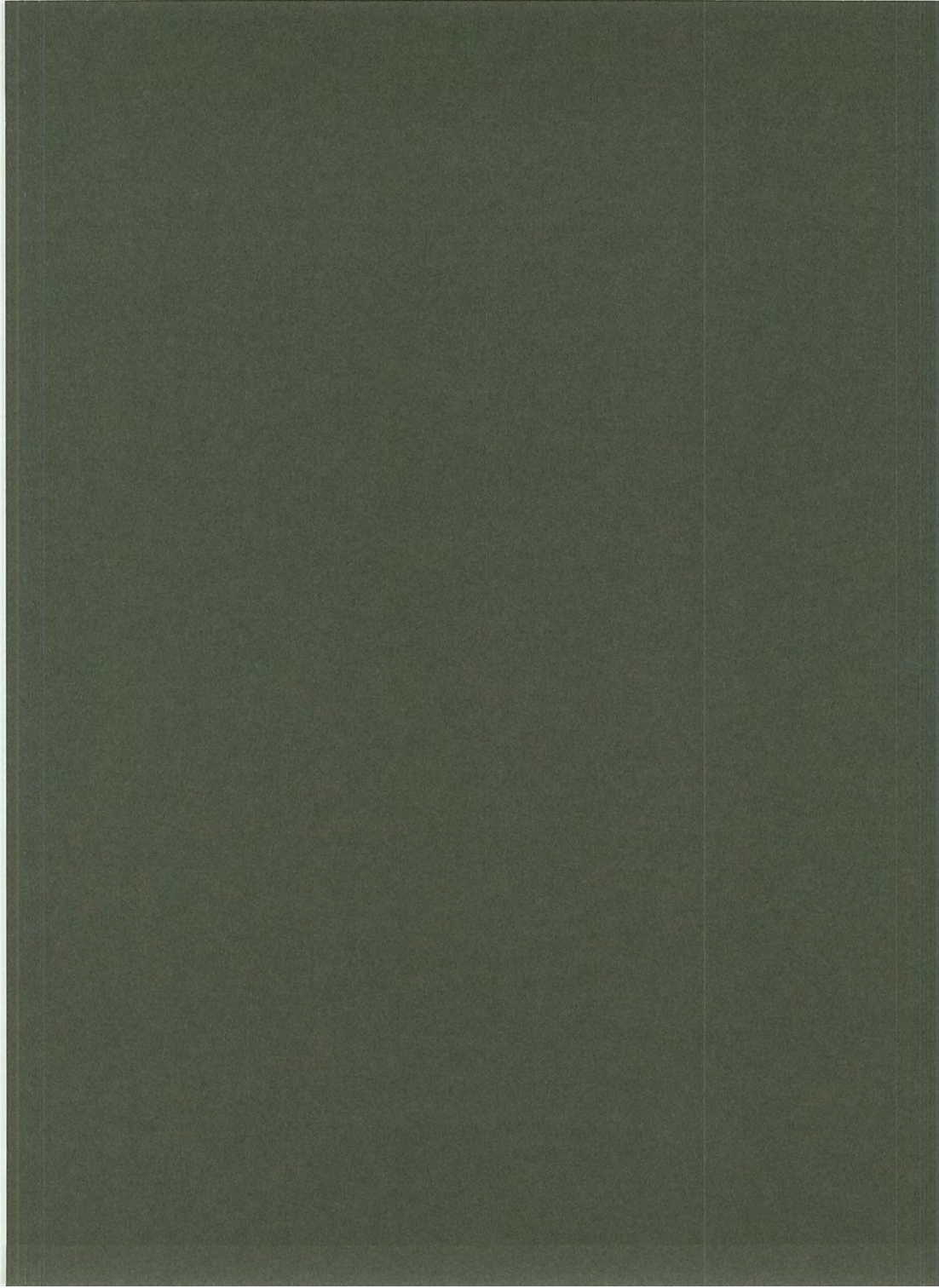
- andere woningtypen
- gebouwde parkeer-
voorzieningen
- andersoortige
groenvoorzieningen
(bijv. *hortus conclusus*)

stedenbouw
VERBORGEN
WOONERF
 sloop bestaande
 appartementen-
 blokken levert
 verborgen woonerf
 op

03. BESCHOUWING

141

de strategische rol van de architect

Ruud Brouwers

142

gedachten rond de uitwerking

Irene Edzes en Tom Bullens

148

vernieuwing en verdichting in cijfers

Irene Edzes en Tom Bullens

150

kwantitatieve analyse

Irene Edzes en Tom Bullens

152

de strategische rol van de architect

door Ruud Brouwers

Als er geen ontwerp voor handen is dan wordt er niet gebouwd. Dit gegeven zegt iets over de plaats van de ontwerper in het bouwproces. Zonder opdrachtgever en aannemer gaat het niet, zonder architect evenmin. Ook een huis dat door een koper in een catalogus kan worden uitgezocht is ontworpen, bovendien komt de kant-en-klare woning alleen in landelijke dreven voor waar de handel in lapjes grond voor een vanzelfsprekende ordening zorgt. In dichter bewoonde nederzettingen is het ordenende en vormgevende optreden van de architect onmisbaar, al was het alleen maar omdat bouwen duur is en geld goed besteed moet worden. Zoals vaak ook met de opdrachtgever het geval is, legt de architect zich niet alleen toe op het tot stand brengen van een bouwwerk, op het ontwerpen en uitvoeren, maar ook op het gebruik en op het functioneren van een gebouw in de komende tijd. De architect analyseert een opgave, roept zich een beeld in de toekomst voor de geest, geeft met zijn kennis en ervaring een eigen lezing aan een ontwerpopdracht.

Kijken we nu naar de resultaten van de tuinstadstudie, dan kunnen we de vraag stellen welke prestaties op het gebied van het interpreteren van de opgave zijn geleverd. Een antwoord op deze vraag is van betekenis voor de wijze waarop bij de transformatie van de tuinsteden op architecten een beroep kan worden gedaan. Met een zee van tuinsteden in voorraad dient zich in Nederland een omvangrijke operatie aan. Wanneer hij het vermogen meebrengt om te analyseren en interpreteren, om opgaven scherpzinnig onder woorden te brengen, om met een blik op de toekomst opdrachtgevers bij te staan, waarom zou je dan een architect

alleen voor de vormpjes vragen? De tuinstadstudie heeft reeksen ontwerpen opgeleverd. Dit materiaal is geïnventariseerd. Alle tekeningen zijn door Irene Edzes en Tom Bullens trefzeker nageplozen op de aard en de verschijningsvorm van de voorstellen, op de wijze waarop het parkeren van auto's is gedacht en op de typen woningen die zijn voorgesteld, om slechts twee zaken te noemen. Hoe grondig dit ontleden van de oogst ook is gedaan, het legt maar een gedeelte bloot, de fysieke of uiterlijke kant. Uiteraard getuigen de uiterlijke uitkomsten van een opvatting van een ontwerper over wat er gezien de gestelde opgave in een gebied gedaan moet worden, maar die is evenals de analyse en de interpretatie van een opgave moeilijk in pictogrammen te vangen. Zicht daarop moet door nadere beschouwing van de tekeningen en de toelichtende teksten verkregen worden. In het geval van de tuinstadstudie loonde dit monnikenwerk de moeite. In de voorstellen gaan aanstekelijke analyses en benaderingswijzen schuil. Het nader in ogenschouw nemen van de resultaten begint bij het plaatsen van enkele kanttekeningen bij de studieopdracht.

De tuinstadstudie schrijft een positieve benadering van de naoorlogse stads-uitbreidingen voor. De titel zegt het al, roept het als het ware om: De tuinstad is dood, LEVE de tuinstad! In de inspiratiebundel en de opgave die aan de deelnemers is uitgereikt, wordt als betreft het een onaantastbaar gegeven gerept van 'de kwaliteiten die in het naoorlogse gebied aanwezig zijn'. Voorts klinkt het gebod om deze kwaliteiten te onderzoeken en met de resultaten daarvan een 'gebruiksaanwijzing voor ontwerpers' samen te stellen.

Ondanks het dictaat om er een rooskleurige blik op na te houden, hebben de deelnemers aan de studie veelal met een kritisch oog naar de studiegebieden gekeken en zich niet als zachte heelmeesters opgesteld. Dit toont alvast aan dat de ontwerpers een eigen inzicht meenemen, zich niet door behoudzucht laten leiden en voor een onafhankelijke opstelling kiezen.

Daar kan bij aangetekend worden dat een studie niet de werkelijkheid is. Het academische karakter stelt de deelnemers in staat om zonder opdrachtgevers op de rug een eigenzinnige houding aan te nemen. Maar aan deze relativering kan dan weer toegevoegd worden dat de opdrachtgevers gezien de studieresultaten architecten onvoldoende ruimte laten.

Aan alle ontwerpen liggen de opgaven ten grondslag zoals die geformuleerd staan in het opgavenboek, tevens inspiratiebundel. Hier ligt een goede suggestie voor de praktijk van alle dag in besloten, voortaan begint een ontwerpopdracht niet slechts met het bijeenbrengen van referentiebeelden, maar met het samenstellen van een inspiratiedocument. Een belangrijke algemene richtlijn in het opgavenboek is het werken op twee niveaus, op dat van de structuur en het programma (1:2000) en op dat van de bebouwing, de architectonische ensembles (1:500), en het doorlopend schakelen tussen die twee niveaus. Na een analyse van wezenskenmerken wordt de vervaardiging gevraagd van ontwerptekeningen op basis van voorgeschreven veranderingen ten aanzien van programma en ruimte, bijvoorbeeld woonzorgzones en een hogere verblijfskwaliteit van het openbare gebied. Vervolgens worden nog

uitgangspunten per locatie meegegeven. Ondanks deze insnoering zijn de architecten met soms sterk uiteenlopende voorstellen gekomen, ook wanneer met dezelfde gegevens op dezelfde locatie is gewerkt. Hieruit spreekt een hoge mate van inventiviteit bij de architecten. Deze vindingrijkheid zou door opdrachtgevers door middel van studieopdrachten of workshops voor het sleutelen aan de tuinsteden benut kunnen worden.

De tuinstadstudie kende drie studiegebieden die in weerwil van de nogal eenvormig geformuleerde ontwerp-opdrachten sterk van elkaar verschillen. In de schildering van de drie gebieden in de inspiratiebundel, tevens het opgavenboek, worden die verschillen ook aangegeven. Het is niet verwonderlijk dat behalve de feitelijke verschillen ook deze schilderingen doorklinken in de resultaten. Het Broersveld in Nijmegen wordt, gechargeerd uitgedrukt, als een schattig, geliefd gebied voorgesteld. Het gevolg daarvan is dat het Broersveld over het algemeen nogal behoudzaam wordt aangepakt. Voor de Poptahof in Delft bestaat een masterplan dat reeds nauwkeurig de aanpak op structuurniveau voor de wijk weergeeft, zoals het voortborduren op de hoogbouw en het slopen van middelhoogbouw om plaats te maken voor grondgebonden woningen. Als vanzelf gaan de voorstellen voor de Poptahof richting uitwerking op bebouwingsniveau. Daarom is het des te opvallender dat de verschillende ontwerpteams, ondanks alle inperkingen en opgelegde beeldvormingen en ondanks overeenkomsten in de benaderingswijze met een grote verscheidenheid aan uitkomsten voor de dag zijn gekomen. Dit resultaat toont op een nog andere

manier de vindingrijkheid aan die bij ontwerpers aanwezig is. Wanneer een team geformeerd wordt om de perspectieven van een naoorlogse uitbreidingswijk in kaart te brengen, dan mogen daarin voor de broodnodige verbeeldingskracht getalenteerde architecten niet ontbreken.

We komen nu bij de voorstellen voor de drie gebieden afzonderlijk. Op welke wijze speur je de interpretaties op die daarin schuilgaan, de analyses van de vraagstukken, de benaderingswijzen van de ontwerpopgaven? Door de plannen te bekijken op hun strategische elementen tegenover de gegevens die als tactische zetten zijn te benoemen.

Een blik in de Van Dale leert dat de woorden of begrippen strategie en tactiek sterk met de krijgskunst samenhangen en wat betekenis betreft dicht bij elkaar liggen, zelfs vrijwel hetzelfde kunnen betekenen. In relatie met de transformatie van de tuinsteden gebruiken we de woorden in een iets andere betekenis, in elk geval niet verbonden met wapengekletter, aangezien architectuur en stedenbouw anders dan voetbal niet op voorhand oorlog genoemd kunnen worden. Strategie betreft dan de conceptuele kant van de voorgestelde transformatie, het uitgangspunt dat bij het ontwerpen vooropstaat. Om toch even naar de oorsprong van de term terug te keren, de strategie is het krijgsplan, waarin het doel en de weg naar het doel staat aangegeven.

De tactiek slaat op de middelen waarmee de weg wordt afgelegd. Deze middelen zijn al glashelder geïnventariseerd door Edzes en Bullens, hier zoeken we nu verder naar het conceptuele gehalte van de voorstellen, anders gezegd het strategische

vermogen van de ontwerpers die aan het studieproject hebben deelgenomen.

De tuinwijk Klein Driene in Hengelo, om daarmee te beginnen, bestaat uit twee grote ensembles die gevormd worden door patronen van gelijke verkavelingen, de zogenoemde stempels. De voornaamste vraag hier luidt: hoe vervang je een overaanbod van portiek-etagewoningen door een gevarieerd aanbod van andere woningen zonder de ensembles geweld aan te doen en hoe vervlecht je de wijk met de stad? Drie teams hebben met verschillende strategische benaderingen een plan gemaakt. Door de historische gelaagdheid van de wijk en zijn omgeving in kaart te brengen en daaraan ingrepen te ontleen, streeft team 1 op alle onderdelen van de wijk meer diversiteit na. Voor team 2 is niet de tijd of de geschiedenis de sleutel om tot een wedergeboorte te komen, maar de openbare ruimte die als een park wordt geïnterpreteerd. Waar team 2 de vloeiende groene ruimte als de ziel van de tuinwijk opnieuw glans wil verlenen, bewandelt team 1 een cultuurhistorische weg om dimensies aan het gebied toe te voegen. Voor team 3 vormt het in de architectuur beproefde variëren op een thema het conceptuele uitgangspunt. Met een verwijzing naar taal en daarmee naar het begrip grammatica, wordt de vervoeging van het stempel ter hand genomen. Deze bewerkingen zouden ook etudes genoemd kunnen worden, maar dan hebben we het over de taal van de muziek.

Voor het Broersveld in Nijmegen speelt vooral een dubbelzinnige vraag: hoe los je de parkeerproblemen en het overaanbod van impopulaire portiek-etagewoningen op zonder dit gewilde, vriendelijke gebied aan

te tasten. Dit is de beroemde vraag naar het bakken van een cake zonder eieren te breken. Zeven teams of afsplitsingen van teams zijn met een plan voor deze wijk gekomen. Zoeken we in deze resultaten naar relevante strategieën, dan springt een buitenbeen direct in het oog en zien we twee keer drie groepen elk op een min of meer gelijk spoor zitten. Groep 1 van team 1 volgt een radicale cultuurhistorische weg door compleet met de rekensommen erbij al het bestaande voor hergebruik te benutten, met de aantekening dat aan de hand van scenario's eventueel voor verdichting of verdunning gekozen kan worden. Team 2 vindt de wijk geweldig, maar wijzigt wel de structuur om het parkeerprobleem op te lossen. Twee van team 1 afgedreven groepen doen meer en minder ingrijpend hetzelfde. Ook team 3 bejubelt de wijk, laat daarom de structuur bewust ongemoeid en zoekt uiteenlopende oplossingen voor het parkeren en het variëren van woningtypen op het niveau van de bebouwing. Over de Poptahof in Delft is al opgemerkt dat voor deze wijk een masterplan gereed ligt. Uit het feit dat geen enkel team of subteam dat met deze wijk aan het werk is geweest zich gezet heeft aan de vervaardiging van een tegenmasterplan, mag afgeleid worden dat het om een doorwrocht plan gaat dat ontzag inboezemt, zelfs tot de verbeelding spreekt. Voorts is er het gegeven dat de leden van team 1 zich hebben opgesplitst in zes fracties, nadat eerst gezamenlijk een analyse was gemaakt van de potenties van de wijk. Ook de leden van team 3 hebben zich opgedeeld, met nog een onderafsplitsing. Nemen we dit alles in ogenschouw, zowel het gegeven masterplan als het verschijnsel van de afsplitsingen, dan wekt het geen verbazing

dat tal van voorstellen familie van elkaar genoemd kunnen worden.

Ze liggen bovendien eerder in de sfeer van de tactiek dan in die van de strategie. Toch valt er in strategische zin wel iets over de voorstellen op te merken. De overgave waarmee naar een doeltreffende uitwerking van het masterplan is gezocht, heeft geleid tot radicaal tactische voorstellen waaraan een strategische lading niet valt te ontzeggen. Dat kan dus ook, je maakt eerst voor een tuinwijk een aansprekend masterplan en laat daar dan een creatieve stormloop op volgen. Op die manier verschijnt een rijkdom aan toekomstperspectieven in beeld.

De Poptahof is een late naoorlogse wijk die nogal afgesloten is, maar die hemelsbreed gezien dicht bij het centrum van Delft ligt. Zelfs de leek op het gebied van stedenbouw en architectuur kan hier in één oogopslag allerlei prikkelende perspectieven zien. De fracties van team 1 hebben zich met hartstocht aan het invullen van dergelijke perspectieven gezet. De revue laat verbluffende vernieuwing zien (Euforia), de bereiding van een mengsel van verdichten en open maken, drastische schaalvergroting en zelfs het scheppen van een geheel andere wereld. Onderdelen hiervan kunnen wolkenkrabbers zijn in een weelderig, autovrij landschap of parkeren onder lieflijke tuinen van bewoners, het dubbele maaiveld genoemd. De uitingen van de leden van team 2 waaieren uit van een verdediging tot het uiterste van de huidige open structuur van de wijk als een onvervangbaar, nooit weer opnieuw te creëren goed tot een *splendid isolation* met een intiem woonklimaat.

Team 3 zit overigens ondanks het masterplan op een uitgesproken strategisch spoor. De bouwkundige veranderingen

worden verbonden met programma's voor sociale vernieuwing. Alle slechte scores in de wijk, hoge werkloosheid, lage inkomens, weinig onderwijs, geringe culturele participatie, zijn op een lijstje gezet met de bedoeling daarin gelijk op met de fysieke, ruimtelijke transformatie van de wijk verandering te brengen.

De aanleg van een voetpad door een ecologisch beheerd gebied is gekoppeld aan een scholingsprogramma voor bewoners. Aan één kant van de wijk wordt bedrijvigheid en verstedelijking bevorderd, waarmee werkgelegenheid wordt geboden, aan de andere zijde staat daar natuurbouw tegenover.

Wat leert ons deze nadere beschouwing van de uitkomsten van de tuinstadstudie, gericht op het conceptuele, strategische gehalte in het werk van architecten? Duidelijk is dat ontwerpers het vermogen bezitten om betekenisvolle interpretaties te geven van wat in de tuinsteden te doen staat. Ze kunnen een rol spelen bij het in kaart brengen van deze gebieden, bij het in beeld brengen van de perspectieven, bij het ontsluiten van ontwikkelingskansen en inspiratiebronnen. Uiteraard is de ene architect de andere niet. Elke beroepsgroep kent zijn eminente leden, voortrekkers, getalenteerde specialisten en zwakke broeders. Niet alle architecten zullen op conceptueel of ander vlak even sterk zijn. De resultaten van de studie tonen niettemin aan dat een doorsnede van de beroepsgroep voldoende potentieel laat zien dat naast opdrachtgevers, gemeentebestuurders en alle andere medespelers een rol kan vervullen die glans geeft aan de transformatie van een groot deel van Nederland.

gedachten rond de uitwerking

door Irene Edzes en Tom Bullens

De resultaten van de tuinstadstudie laten een enorm breed palet zien aan ontwerpideeën, invalshoeken, strategieën en tactieken. We zijn deze plannen met enthousiasme te lijf gegaan en hebben er vooral naar gestreefd om bij de analyse van deze plannen de basisprincipes inzichtelijk te maken zonder afbreuk te doen aan de gemaakte keuzes en persoonlijke invalshoeken van de ontwerpers. Er is ons echter een aantal zaken opgevallen, waar we hier kort op in willen gaan. Een van de zaken die wij opvallend vinden, is dat er nauwelijks voorstellen zijn gedaan om de locaties beter in te passen in omliggende structuren. Soms is dat bewust niet gedaan, omdat de geïsoleerde ligging als kwaliteit wordt gezien, maar meestal is het een onderbelicht aspect gebleven. Er worden wel uitspraken gedaan over de randen van de locaties, deze worden verdicht of juist transparanter gemaakt. Over de impuls die de locatie voor de omgeving kan betekenen of andersom hoe de omgeving iets toe kan voegen aan de locatie worden echter geen uitspraken gedaan.

Samenwerking van verschillende disciplines in teamverband was een belangrijk doel van de studie. Bij de teams die dat ook werkelijk hebben gedaan, zie je in de plannen de meerwaarde terug, doordat landschap en bebouwing als geheel zijn ontwikkeld. De opgesplitste teams komen veelal met afzonderlijk toepasbare oplossingen, maar niet met een algehele visie op de locatie. Een enkel team heeft verschillende plannen

ontwikkeld volgens vooraf vastgestelde gezamenlijke uitgangspunten. Over het algemeen vinden wij dat het landschapsaandeel in de meeste studies te weinig aan bod is gekomen, maar er namen dan ook weinig landschaps-architecten deel aan de studie.

Een begrip als woonmilieu komt in de analyses wel aan de orde als het gaat om het benoemen van bestaande kwaliteiten, maar in de uiteindelijke voorstellen wordt er minder diep op ingegaan.

Parkeervoorstellen bijvoorbeeld hebben direct invloed op het woonmilieu.

Wat betekenen gebouwde voorstellen voor het groene aanzicht van de wijk?

Welk effect heeft het opheffen van de semi-openbare ruimte op het woonmilieu?

Wat voegen collectieve ruimten toe aan het woonmilieu als geheel?

Opvallend vinden wij ook dat, verder ingaand op het woonmilieu, er wel een scala aan woningtypen is voorgesteld, maar dat er weinig aandacht is voor doelgroepen. Welke doelgroepen worden verwacht of gewenst en hoe is dat gerelateerd aan het woonmilieu?

Hoe gewenst is het mengen van verschillende woningtypen? Biedt een portiekwoningenbuurt niet juist een heel kenmerkend woonmilieu en in hoeverre is dit woonmilieu nu eigenlijk deel van de te verwachten problemen?

Of is juist het niet vastleggen van bepaalde doelgroepen deel van de strategie? Dat brengt ons meteen op misschien wel het belangrijkste: strategie en tactiek. Er worden soms rigoureuze voorstellen gedaan, maar strategie en tactiek worden zelden afzonderlijk benoemd. Dit zal ongetwijfeld te maken

hebben met de beschikbare tijd, maar het is zeker zinnig om de strategie duidelijk te benoemen, naast de voorgestelde tactische oplossingen. Er wordt zeer verschillend tegen de gestelde opgave aangekeken. Zo heeft team 2 in Nijmegen als aanpak gekozen om structureel de meest interessante plekken te versterken (entree, hart, randen) met toepassing van 'traditionele' oplossingen voor woningbouw, parkeren en inrichting van de openbare ruimte. Team 3 in Nijmegen heeft daarentegen gekeken welke delen het meest aan vernieuwing toe zijn en daarbij veel afwijkende oplossingen en typologieën voorgesteld om op die manier de wijk te versterken. Kort gezegd gebruikt team 2 eenvoudige middelen op gerichte plekken, terwijl team 3 meer geavanceerd inzet op plekken waar het toevallig uitkomt. Tot slot is ons opgevallen dat bij de meeste plannen ondersteunend cijferwerk ontbreekt. Dit is jammer, omdat getallen de strategie kunnen verhelderen: verdichten of verdunnen in vierkante meters of in wooneenheden, de verhouding tussen openbaar en privé, uitgeefbaar en openbaar, collectief en uitgeefbaar, parkeren op eigen terrein en collectief parkeren, parkeernorm, hoeveelheid te handhaven groenvoorzieningen en nieuwe groenvoorzieningen, vierkante meters voorziening nu en straks, enzovoort.

Bij de analyse van de studieresultaten hebben wij de getalsmatige kant naderhand onderzocht, maar enige zelfreflectie op dit vlak zou de slagvaardigheid en overtuigingskracht van de ontwerpers zeker doen toenemen.

door Irene Edzes en Tom Bullens

Uit een nadere kwantitatieve analyse van de plannen blijkt dat vernieuwing in naoorlogse gebieden samengaat met verdichting. Dit komt in de eerste plaats doordat woningen aanmerkelijk groter zijn geworden. Zelfs als de woningdichtheid gelijk blijft, of daalt, neemt de bebouwing in omvang toe.

In enkele gevallen stijgt de FSI bruto zelfs van 0,5 naar 1,3 (Nijmegen, team 3) of van 0,9 naar 1,6 (Delft, team 2A).

Er is een tendens tot het privatiseren van de buitenruimte. Zo gaat het aanleggen van tuinen veelal ten koste van openbaar, semi-openbaar of collectief groen.

Hierdoor verdwijnt het open groene karakter. In enkele gevallen stijgt het aandeel tuin ten opzichte van de totale ruimte zelfs van 4% naar 25% (Delft, team 2A) of van 8% naar 32% (Hengelo, team 1).

Niet alleen het ruimtegebruik per woning stijgt, ook het benodigd aantal parkeerplaatsen per woning neemt een hoge vlucht. Hierdoor is het onmogelijk geworden om alle auto's op het maaiveld te stallen, zonder alle ruimte in te nemen. Parkeergarages zijn daarom onontbeerlijk en worden bij voorkeur onder de bebouwing of onder het maaiveld gesitueerd.

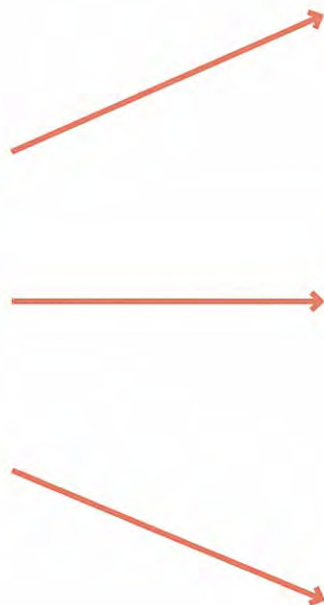
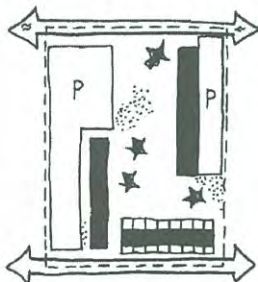
In de huidige situatie heeft gemiddeld slecht één op de vijf woningen een parkeerplaats in een garage, terwijl dit bij de plannen is opgelopen tot gemiddeld één parkeerplaats voor elke woning afzonderlijk. Een verviervoudiging!

De ruimtebehoefte per woning is dus sinds de bouw van de naoorlogse woonbuurten aanzienlijk gestegen. Tenzij er gekozen wordt voor een drastische verlaging van de woningdichtheid, staat bij de vernieuwing van de naoorlogse woonbuurten de belangrijkste kwaliteit, het open groene karakter, dan ook sterk onder druk. Alleen door vergaande maatregelen als stapeling, het toenemen van hoogbouw of parkeergarages onder het maaiveld kan het groen behouden blijven. Uit de kwantitatieve analyse van de plannen blijkt dat de openbare ruimte afneemt en in sommige gevallen zelfs bijna wordt gehalveerd (Delft, team 2A en Hengelo, team 1).

De meerwaarde van de plannen en studies ligt dan ook vooral in de middelen die zijn gevonden om het open en groene karakter te handhaven door de inzet van architectonische middelen, zoals het opeenstapelen van functies, of door de inzet van landschappelijke middelen, zoals glooiende grasvelden en diagonale doorzichten.

HUIDIGE SITUATIE

bebouwd oppervlak	14%
tuin	4%
(semi-)openbare ruimte	82%
woningen / hectare	90
FSI bruto	0,9
parkeerplaats / woning	0,9
waarvan in garage	0,1

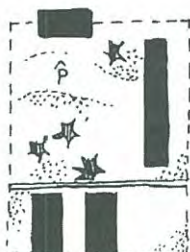

EXTREME STAPELING, MEER GROEN

(team 1)

bebouwd oppervlak	10%
tuin	0%
(semi-)openbare ruimte (waarvan 40% op garage)	90%
woningen / hectare	130
FSI bruto	1,4
parkeerplaats / woning	1,8
waarvan in garage	1,4

HERINDELING, EVENVEEL GROEN

(team 3)

bebouwd oppervlak	14%
tuin	4%
(semi-)openbare ruimte (waarvan 40% op garage)	82%
woningen / hectare	130
FSI bruto	1,4
parkeerplaats / woning	1,8
waarvan in garage	1,4

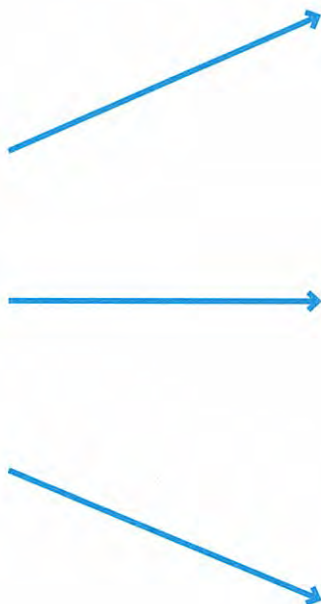
HERINDELING, EVENVEEL GROEN

(team 1, team 2A)

bebouwd oppervlak	30%
tuin	25%
(semi-)openbare ruimte (waarvan 40% op garage)	45%
woningen / hectare	110
FSI bruto	1,6
parkeerplaats / woning	1,8
waarvan in garage	0,6

HUIDIGE SITUATIE

bebouwd oppervlak	21%
tuin	8%
openbare ruimte	71%
woningen / hectare	78
FSI bruto	0,9
parkeerplaats / woning	0,8
waarvan in garage	0,1

WONINGRENOVATIE EN HERINRICHTING BUITENRUIMTE

(team 1, team 2)

bebouwd oppervlak	25%
tuin	20%
collectieve ruimte	20%
openbare ruimte	35%
woningen / hectare	80
FSI bruto	0,5
parkeerplaats / woning	1,8 (?)
waarvan in garage	0,1

VERDICHTING

(team 1, team 3)

bebouwd oppervlak	28%
tuin	19%
[waarvan 10% op garage]	
collectieve ruimte	24%
[waarvan 10% op garage]	
openbare ruimte	29%
woningen / hectare	130
FSI bruto	1,3
parkeerplaats / woning	1,8
waarvan in garage	1,5

STAPELING

(team 3)

bebouwd oppervlak	21%
tuin	12%
(waarvan 6% op garage)	
openbare ruimte	67%
woningen / hectare	90
FSI bruto	1,1
parkeerplaats / woning	1,8
waarvan in garage	0,6

MIDDENWEG

(team 2)

bebouwd oppervlak	23%
tuin	13%
(waarvan 9% op garage)	
openbare ruimte	64%
woningen / hectare	60
FSI bruto	0,9
parkeerplaats / woning	1,8
waarvan in garage	0,9

SPREIDING

(team 1)

bebouwd oppervlak	21%
tuin	32%
(waarvan 10% op garage)	
openbare ruimte	47%
woningen / hectare	40
FSI bruto	0,8
parkeerplaats / woning	1,8
waarvan in garage	0,9

HUIDIGE SITUATIE

bebouwd oppervlak	25%
tuin	20%
collectieve ruimte	20%
openbare ruimte	35%
woningen / hectare	80
FSI bruto	0,5
parkeerplaats / woning	0,4
waarvan in garage	0,1

In 2000 schreven we het artikel 'Vinex in de Tuinstad' in het STAWON-blad. Aanleiding waren de volgens ons middelmatige en slechte plannen voor de herstructurering van de naoorlogse tuinsteden. In het artikel namen we stelling tegen al te gemakkelijke vernieuwingsoplossingen. Bijvoorbeeld oplossingen die zo uit een Vinex-context zijn gekopieerd. We riepen op om vooral niet het kind met het badwater weg te gooien.

Om deze oproep kracht bij te zetten besloot STAWON daarop tot een nieuwe ontwerpstudie. Als bestuursleden van STAWON konden we als opdrachtgever en sparringpartner optreden van Renée Schoonbeek, die we vroegen de feitelijke organisatie van de studie op zich te nemen.

Voorafgaand aan het formuleren van de opgave, hebben we een aantal gesprekken gevoerd met mensen uit het 'veld'.

De vraag waar de studie nu eigenlijk over moest gaan, maakte zeer veel discussie los. Wat bij ons echter telkens weer kwam bovendien, was de rol die de architect kan vervullen in de initiatieffase van herstructurering; de fase waarin de kernvragen worden geformuleerd. Kan de architect met beelden, visies, verkenningen of statements een positieve invloed uitoefenen op de kwaliteit van het programma, het proces en het eindresultaat van de vernieuwing?

Om te voorkomen dat het niet meer dan een bundeling van leuke plannetjes zou worden, hebben we de studieresultaten aan een nadere analyse onderworpen. Want we wilden de verschillende strategieën en principes die ten grondslag liggen aan de ontwerpen veel beter met elkaar kunnen vergelijken. De analyse bevestigde onze vooronderstelling dat het er bij iedere herstructurering om gaat een afgewogen antwoord te vinden op de combinatie van generieke tuinstedelijke problemen én randvoorwaarden die volgen uit specifieke omstandigheden.

We hopen dat opdrachtgevers en beleidsmakers zich laten inspireren tot het, ook in de 21ste eeuw, mogelijk maken van groene stedelijkheid. In weerwil van de soms dure oplossingen die ontwerpers aandragen, zoals dubbel grondgebruik. En we zijn vooral gesterkt in onze opvatting dat gemakkelijke oplossingen niet bestaan in de herstructurering.

Bas Liesker en Jurgen van der Ploeg

De Stichting Architecten Onderzoek Wonen en Woonomgeving (STAWON) heeft als doel de kwaliteit van het wonen en de gebouwde omgeving in de ruimste zin te bevorderen en de besluitvorming daarover te verbeteren door middel van het faciliteren van onderzoek en ontwikkeling. STAWON biedt zo een platform aan ontwerpers die zich door middel van studie willen inzetten voor de woningbouw en voor de gebouwde omgeving. De STAWON-ontwerper is innovatief en wil zijn vak uitoefenen via educatie en innovatie en met een vooruitziende blik. De studieonderwerpen en ontwikkelactiviteiten worden aangedragen door de leden en door belanghebbende derden, waarbij de maatschappelijke relevantie van bepaalde concrete ontwerpgegevens als selectiecriteria geldt. Het gehele veld komt aan bod: van de huisvesting voor dak- en thuislozen tot en met de toekomstige verstedelijking van Nederland, van architectuurwedstrijden tot en met regelgeving voor de woningbouw. De resultaten worden openbaar gemaakt via de website, tentoonstellingen, symposia en boeken. STAWON werkt zonder winstoogmerk en staat onder auspiciën van de BNA.

Onderstaande architectenbureaus zijn bij STAWON aangesloten:

19 het atelier van Moritz, Van Dijk en Van Scheijndel, Zwolle

A12 Architecten bna, Veenendaal

AAArchitectenassociatie, Den Haag

Abrahamse De Kock Architecten BNA, Dordrecht

Anke Colijn Architecten en Stedenbouwers BV, Utrecht

Architectenbureau Duizer, Woudrichem

Architectenbureau Theo Steemers BNA, Rotterdam

Architectenbureau Van den Broek en Bakema, Rotterdam

Architectenbureau van Klooster, Utrecht

Architectenbureau Venema BNA, Dordrecht

Architektenburo b.v. Bakker Boots van Haaren Dijkhof, Schagen

Architectenburo ir friso ten holt v.o.f., Amsterdam

Architectengroep Naarding Straesser van der Linden, Amsterdam

Atelier PRO Architecten bv, Den Haag

BEAR Architecten BV, Gouda

Bik + Mulder Architecten, Leiden

Blanca architecten, Haarlem

Brink architectuur & stedenbouw, Rotterdam

BRTArchitecten BV, Alkmaar

Bruisten + Janssen architectenbureau, Beuningen

Bureau Noordeloos, Groningen

Buro Tigchelaar b.v., Almere

Clevis-Kleinjans architecten bv BNA, Venlo

de architectengroep, Amsterdam

de Architecten Cie., Amsterdam

Dick Pouderoyen Architectuur b.v., Nijmegen

Diederix Dirix van Wylick architecten, Eindhoven

Duinker, Van der Torre samenwerkende architecten, Amsterdam

Fame Architectuur & Stedenbouw, Arnhem

FARO architecten bv, Lissebroek

Griffioen architecten b.v., Amerongen

GROOSMAN PARTNERS BV architecten/adviseurs, Rotterdam

Han van Zwieten Architecten BNA, Amersfoort

Heren 5 architecten BV BNA, Amsterdam

HM Architecten, Amsterdam

IAA Architecten, Enschede

iDX architecten, Rijssen

I_KB architecten bv, Almelo

Inbo Adviseurs Stedenbouwkundigen Architecten, Amsterdam

ir bart duvekot architecten bna, Amsterdam

K3 architectuur en planning b.v. BNA, Arnhem

Karel Nieuwland Architecten b.v., Voorburg

KAW architecten en adviseurs 1, Groningen

Klous + Brandjes Architecten BNA, Haarlem

Komossa architecten BNA, Delft

Kuiper Compagnons Bureau voor Ruimtelijke

Ordering en Architectuur b.v., Rotterdam

MAAT ARCHITECTEN BNA, Rotterdam

Marge Architecten b.v., Rotterdam

Mas Architectuur, Hengelo

MTB architecten, Apeldoorn

ONX architecten BNA, Haarlem

Oving Architecten bv, Groningen

Rempt van der Donk architecten BNA bv, Rotterdam

RPHS architecten, Voorburg

Spring architecten, Rotterdam

Stache Architect BNA, Oostzaan

Studio Tobias architectenbureau bna, Den Haag

SVP Architectuur en Stedenbouw b.v., Amersfoort

Topos Architecten bv, Waddinxveen

Van den Berg Kruisheer Elffers architecten,

Rotterdam

Van Mourik Vermeulen Architecten b.v., Den Haag

Van Swieten Architects, Leiden

van Tilburg en partners, Capelle a/d IJssel

Venster Architecten b.v., Moordrecht

vdvz architecten, Utrecht

Wingender Hovenier bv, Amsterdam

XX architecten, Rotterdam

DEELNEMERS STUDIE

Initiatiefnemers van de studie

Bas Liesker

bestuurslid STAWON, Heren 5 architecten

Jurgen van der Ploeg

bestuurslid STAWON, FARO architecten

Marijke Helsdingen

secretaris STAWON

Begeleiders van de studie

Renée Schoonbeek

studiecoördinator, De Lijn

Denise Vrolijk

assistent coördinator, De Lijn

Rogier Andes, Sander Bos, Coen de Rijk

ondersteuning, De Lijn

Ruud Brouwers

voorzitter slotdebat, architectuurcriticus

Coaches van de ontwerpteams

Marlies van Diest

Bureau Marlies van Diest

Henk van Schagen

Van Schagen Architecten

Endry van Velzen

De Nijl Architecten

Begeleidingscommissie

Martin Beijer

Nederlandse Woonbond

Alfred Bol

Johan Matser Projectontwikkeling

Bernard Colenbrander

Ministerie van OCW

Fer Felder

De Principaal

Sandra Geerts

Bouwfonds Wonen

Hans Leeuwenkamp

Vereniging Eigen Huis

Karin Schrederhof

Vestia Rotterdam Zuid

Anco Schut

Dienst Stadsontwikkeling Utrecht

HENGELO, KLEIN DRIENE

TEAM 1

Herre Plantinga, Bonnemayer Architecten*Jelle Bennema*, Delta Vorm Groep*Michiel Huls*, Delta Vorm Groep*Rob Damink*, Delta Vorm Groep*Machiel van der Torre*, Duinker, van der

Torre samenwerkende architecten

Bart Duvekot, ir bart duvekot architecten*Ilse Klein Brinke*, iDX architecten

TEAM 2

Jan Hoedemaker, Inbo Adviseurs

Stedenbouwkundigen Architecten

Saskia Simon, Inbo Adviseurs

Stedenbouwkundigen Architecten

Maartje Luisman, SVP Architectuur en

Stedenbouw

Martina de Haan, SVP Architectuur en

Stedenbouw

Henk Duijzer, HM Architecten*Katinka van der Koogh*, Topos Architecten*Ernst Verboom*, Topos Architecten

TEAM 3

Gus Tielens, Duinker, van der Torre

samenwerkende architecten

Joost Hovenier, Wingender Hovenier

Architecten

Furkan Köse, Wingender Hovenier

Architecten

Tycho Soffree, Zitty Amsterdam*Ronald van der Heide*, Grontmij Midwest

NIJMEGEN, BROERSVELD

TEAM 1

Jan Jacobs, A12 Architecten*Peter Thole*, Architecten Associatie

Zaltbommel

Annemiek Braspenning, Atelier PRO

architecten

Tessa Barendrecht, ONX architecten*Anne ter Brugge*, ONX architecten*Henk Pouw*, ONX architecten

Misjel Valkenaars, K3 architectuur en planning

TEAM 2

Judith de Vlaming, Bik + Mulder Architecten

Arda van Helsdingen, Copijn Utrecht
 Tuin- en landschapsarchitecten
Jean-Sébert van de Doelen,
 G+M architecten

Christian Grennan, 01-10 Architecten
Marc Benerink, 01-10 Architecten

TEAM 3

Dirk van Gestel, Heren 5 Architecten
Verena Merx, Metropolis Architecten
Martin Nelissen, studio Cors
Gery van Heesch, Van Herpt Architecten
Frits ter Hark, Han van Zwieten

DELFT, POPTAHOF

TEAM 1

Mark van Rijnberk, bureau Alle Hesper
Frits Straesser, Architectengroep Naarding
 Straesser van der Linden
Miguel Loos, de architectengroep
Daniëlle Huls, de architectengroep
Nico van Bockhoven, BLANCA architecten
René Berbee, BLANCA architecten
Inge de Boorder, BLANCA architecten
Hugo de Clercq, FARO architecten
Liesbeth Brink, KAW architecten en adviseurs 2
Michal Kolmas, STOOM
Bram van den Haspel, STOOM

TEAM 2A

Jan Dittmar, Dittmar Architecten
Eric Beeren, Groosman Partners
Susanne Komossa, Komossa architecten
Henri Wijnenbergh, Kruisheer Elffers
 architectuur en advisering
Silke Griesel, Maat Architecten
Frank Knoester, Maat Architecten
Heike Müller, Vollmer & Partners

TEAM 2B

Jan Griffioen, Griffioen architecten

TEAM 3

Ed Tromp, Spring architecten
Eva Stache, Stache Architect
Marie-José Copal, Van der Tol, tuin en
 landschapsarchitecten
Annemieke Langendoen, Van der Tol, tuin
 en landschapsarchitecten
Yutaro Terada, Van der Tol, tuin en
 landschapsarchitecten
Tom Bullens, Vollmer & Partners
Ljubinka Vukanic, Wolf Architecten
 ontwerp*onderzoek*advies
Constantin Blank, XX Architecten

Ruud Brouwers

is architectuurcriticus en adviseur op het gebied van architectuur, stedelijke ontwikkeling en architectuurbeleid. Sinds september 2002 is hij voorzitter van de Commissie voor Welstand en Monumenten Rotterdam. Hij is voorzitter van het Kwaliteitsteam Middelburg en van de Begeleidingscommissie Innovatie Veenkoloniën.

Als oprichter en hoofdredacteur van het tijdschrift *wonen-TA/BK*, nu *ARCHIS*, gaf hij in de jaren zeventig een impuls aan de herwaardering van de traditionele stad. Hij was een van de oprichters van het Nederlands Architectuurinstituut (NAi), lid van het dagelijks bestuur van ICAM (International Confederation of Architectural Museums), initiatiefnemer en hoofdredacteur van het *Jaarboek Architectuur in Nederland* en oprichter van de Stichting BONAS (Bibliografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedenbouwers). Hij heeft een keur aan tentoonstellingen en publicaties op zijn naam staan.

Marlies van Diest

heeft met haar ontwerp bureau veertien jaar ervaring op het gebied van tuin, stad en landschap. Met diverse opleidingen, van tuinbouwschool tot kunstacademie, is de basis gelegd voor een brede interesse en een breed werkveld. In het werk ligt het accent op het ontwerpen van buitenruimten als parken, straten en pleinen. Een van de specialismen is het ontwikkelen van openbare ruimte plannen voor historische binnensteden als van Amsterdam en Utrecht. Kenmerkend zijn de eenvoud en vanzelfsprekendheid. Naast beleidsplannen worden concrete uitwerkingsplannen gemaakt. Recent is het ontwerp voor de boulevard van Katwijk.

Marlies van Diest combineert ontwerpen met advieswerk in commissies. Ze is lid van het Kwaliteitsteam Parkstad voor de Westelijke Tuinsteden van Amsterdam. De opdracht is kwaliteit genereren in de stedelijke vernieuwingsopgave. De ervaring met het toetsen van bouwplannen in welstandcommissies (Bussum en Leiden) geeft een relatie aan met de architectuur.

Bas Liesker

werkt als partner van Heren 5 architecten aan de herstructurering van vooroorlogse tuindorpen en naoorlogse tuinsteden in Amsterdam, Alkmaar, Amersfoort en Zaanstad.

In 1996 maakte hij kennis met de tuinsteden door zijn werk aan de visie 'opnieuw verliefd in het Overtoomse Veld', waarin de kansen voor een nieuwe toekomst van de wijk Overtoomse Veld in Amsterdam worden beschreven. De studie leidde in 1999 tot een opdracht voor de Hof van Hoytema, een woongebouw dat in 2002 is opgeleverd. Om in een bestaande stad weer een duurzaam milieu te maken waar bewoners zich

thuis voelen en weer verliefd kunnen worden, zijn stedenbouwkundige, landschappelijke en beheersaspecten van belang. Maar de rol van de architect, die zich inleeft in de plek en zijn bewoners en communiceert over de identiteit van het ontwerp, is net zo belangrijk. Die werkwijze versnelt het proces en stimuleert de samenwerking tussen de opdrachtgever, de gemeente en de bewoners.

Heren 5 wil steeds de ziel van een plek raken bij het werk aan projecten. Die visie op het werk van architecten is aangescherpt door het werk aan de tuinsteden.

Jurgen van der Ploeg

werkt als partner van FARO architecten aan verschillende tuinstedelijke herstructureringsprojecten, onder andere in Amsterdam, Groningen, Den Haag, Deventer, Delfzijl en Alkmaar. Zijn betrokkenheid bij de tuinsteden wordt gemarkeerd door een ontwerp-atelier in 1997 met bewoners over de herstructurering van Buurt Ne9en in Geuzenveld. Het bouwproject Geuzentuinen, dat daaruit voortvloeide, is een mijlpaal voor de ontwikkeling van het bureau op het gebied van de herstructurering. FARO architecten heeft met dit project de Amsterdamse Zuiderkerkprijs 2004 gewonnen. Veel thema's die in de visie van FARO belangrijk zijn voor een geslaagde herstructurering komen aan de orde: verdichting en openheid, dubbel grondgebruik en financiële haalbaarheid, bewonerswensen en woningtypen, openbaarheid en collectiviteit, specifieke en generieke aspecten, flexibiliteit en duurzaamheid, licht, lucht en ruimte. In de visie van FARO architecten wordt de kwaliteit van alle belangrijke thema's bepaald op de snijvlakken tussen architectuur, stedenbouw en landschap.

Henk van Schagen

studeerde stedenbouw en architectuur aan de TU Delft. Sinds 1987 is hij directeur van Van Schagen Architecten. Daarvoor werkte hij bij architectenbureau Van Tyen Boom Posno en Van Randen en Bewonersorganisatie Feyenoord. Van 1974 tot 1992 was Henk van Schagen universitair docent aan de TU Delft. In 1992 richtte hij de stichting Van na de Oorlog op. Van Schagen Architecten is gespecialiseerd in het zoeken naar de transformatieruime van gebouwen, casco's en woningen, om zo de actuele vraag naar woningen en bedrijfsruimten voor belangrijke gebruikersgroepen te kunnen bevredigen. Transformatie zonder vervreemding. Recent heeft hij gewerkt aan Florijn, atelierwoningen voor kunstenaars (Amsterdam Bijlmermeer), Huize Patrimonium, een voormalig verzorgings-tehuis, omgebouwd tot woningen voor ouderen, woon-werkwoningen en buurtvoorzieningen waaronder de huidige Van Eesterenzaal (Amsterdam Overtoomse Veld), restauratie van portiekwoningen de Vissenkommen bij de Slinge (Rotterdam Pendrecht).
Recente publicaties zijn: 'Hergebruik versterkt identiteit van de buurt', *Vitale Stad*, juni 2001, 'Van Baarsjes tot Bijlmer', *Jaarboek Cuijpersgenootschap*, 2002 en 'Transformatie zonder vervreemding', *S&RO*, juni 2004.

Renée Schoonbeek

studeerde sociale geografie aan de Universiteit van Amsterdam. De afgelopen tien jaar was ze directeur van DE LIJN, bureau voor ruimtelijke ontwikkeling en volkshuisvesting. Als project- en procesmanager stond zij aan de wieg

van de vernieuwing van de Westelijke Tuinsteden in Amsterdam, met name de visieontwikkeling en planvoorbereiding voor de vernieuwing van het Zuidwest Kwadrant in Osdorp en Buurt Ne9en in Geuzenveld en de ontwikkeling van het Ruimtelijk Toetsingskader Sloterpark. Zo ook het opstellen van de toekomstvisie en het masterplan voor de vernieuwing van Tuindorp Frankendaal (Jeruzalem) in de Amsterdamse Watergraafsmeer. Die projecten worden gekenmerkt door een veelheid aan opdrachtgevers en belanghebbende partijen en een grote mate van complexiteit, wat betreft ruimtelijke, technische en financiële opgave, maar ook in het licht van de maatschappelijke en politiek-bestuurlijke context.

Endry van Velzen

is architect en sinds 1993 partner in de maatschap De Nijl Architecten in Rotterdam. Met zijn bureau werkt hij aan projecten voor de vernieuwing van verschillende delen van de stad, zoals historische kernen, vooroorlogse wijken en de naoorlogse stad. Hij is betrokken bij stedenbouwkundige plannen en bouwplannen voor onder andere Amsterdam, Apeldoorn, Den Haag, Emmen, Groningen en Rotterdam. Hij publiceert regelmatig over de problematiek van stedelijke vernieuwing, met name in de naoorlogse stad. Samen met Ad Hereijgers schreef hij het boek *De naoorlogse stad, een hedendaagse ontwerpopgave*. Endry van Velzen was wetenschappelijk medewerker aan de TU Delft en hij is lector voor de vernieuwing van woongebieden bij de kenniskring TransUrban aan de Hogeschool Rotterdam.

SPONSORS

Deze publicatie kwam mede tot stand dankzij een bijdrage van:

**Stimuleringsfonds voor Architectuur,
Rotterdam**

**Cultuurfonds van de Bank Nederlandse
Gemeenten, Den Haag**

Gemeente Hengelo

HBS Ons Belang, Hengelo

Sint Joseph Wonen, Hengelo

**Bouwfonds Ontwikkeling,
Hoevelaken**

Era Bouw, Zoetermeer

**Johan Matser Projectontwikkeling bv,
Hilversum**

Vestia Rotterdam Zuid

JOHAN MATSER

Concept / Redactie / Samenstelling

Renée Schoonbeek, De Lijn

Bas Liesker, STAWON, Heren 5 architecten

Jurgen van der Ploeg, STAWON,

FARO architecten

Teksten

Ruud Brouwers, architectuurcriticus

Irene Edzes, Vollmer & Partners

Tom Bullens, Vollmer & Partners

Renée Schoonbeek, De Lijn

Tekstbewerking

Maarten van den Heuvel, De Daad

Illustraties

Irene Edzes, Vollmer & Partners

Grafisch ontwerp

Andrea Fuchs, Haarlem

Webdesign 'www.levedetuinstad.nl'

Otherways (Donald Roos), Amsterdam

i.s.m. Andrea Fuchs, Haarlem

Druk

ALBANI Drukkers, Den Haag

Papier

Olin (150, 300 g) van Grafisch Papier, Andelst

Bindwerk

binderij Hexspoor, Boxtel

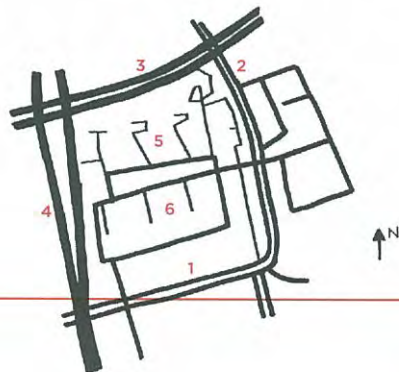
Uitgever: NAI Uitgevers, Rotterdam

in samenwerking met STAWON, Amsterdam

ISBN 90-5662-451-2

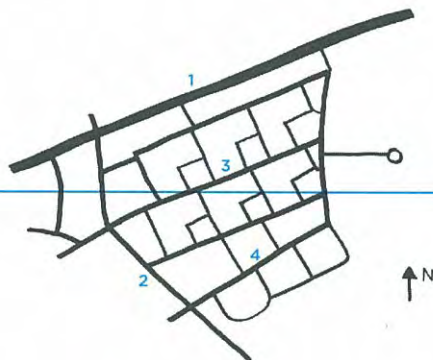
DELFT Poptahof

- 1 MARTINUS NIJHOFFLAAN
- 2 PAPSOUWSELAAN
- 3 WESTLANDSEWEG
- 4 PROVINCIALEWEG
- 5 POPTAHOF NOORD
- 6 POPTAHOF ZUID

HENGELO Klein Driene

- 1 OLDENZAALSESTRAAT
- 2 JOZEF HAYDNLAAN
- 3 SCHUBERTSTRAAT
- 4 MOZARTLAAN

NIJMEGEN Broersveld

- 1 BERG EN DALSEWEG
- 2 BROERDIJK
- 3 POSTWEG
- 4 HENGSTDALSEWEG
- 5 CIPRESSTRAAT

Veel, snel en goedkoop bouwen was vlak na de Tweede Wereldoorlog het motto. Dat is goed gelukt: de ruime, groene wijken werden zeer gewaardeerd. De nadruk op kwantiteit is echter ten koste gegaan van kwaliteit. En dat breekt de tuinsteden, gebouwd tussen 1945 en 1970, nu op. Vernieuwing is noodzakelijk want de woningen voldoen niet meer aan de veranderde woonwensen. De idealen licht, lucht en ruimte hebben ondertussen niets aan kracht ingeboet. Door hun groene stedelijkheid onderscheiden de wijken zich van de oude stadscentra en de nieuwe Vinex-wijken.

De Stawon-studie *De tuinstad is dood, leve de tuinstad!* gaat uit van de oorspronkelijke ontwerpidealen en beschouwt het herstructureren van de naoorlogse stad als een culturele ontwerpopgave. Deze studie laat door middel van ontwerpend onderzoek zien welke rol het ontwerp en de ontwerper in de vernieuwing kan spelen en reikt gereedschap aan voor een doeltreffende aanpak van de naoorlogse stadswijk.

